

DE KERK
VAN
BERGEN OP DEN ZOOM
HERSTELT, EN INGEWYD,

Ter Navolginge der Inwynging van Jerusalems yverig volbragten Tempelbouw met Vreugde en met Offerhande,
OFTE

LEERREEDE,

Gedaan ter Inwynging der Kerk van Bergen op den Zoom,
op den 15 October 1752.

OVER ESRA VI: 14-17.

DOOR

JOHANNES JANSSEN,

Predikant te BERGEN OP DEN ZOOM.

Waar agter bygevoegt is, een Kort Verhaal van de Overrompeling der Stad Bergen op den Zoom, door de Franschen op den 16 September 1747.

Neffens de Detaille van 't Guarnizoen; en de Dispositie daags voor de Overrompeling der Stad gemaakt.

Als mede des AUTHEURS wedervaren, en de ontmoetinge op dien dag, en de volgende dagen.

DERDE DRUK.

Te BERGEN OP DEN ZOOM,

By **JAKOB VANDER LINDEN**, Boekverkooper.

En zyn mede te bekomen te ROTTERDAM,

By **HENDRIK MARONIER**, Boekverkooper 1753.

WY ondergeschreve Visitatores Librorum van de Classis van Thoolen en Bergen op ten Zoom, verklaren by dezen, dat Wy, de Predicatie van D°. JOHANNES JANSSEN, Resp. Predikant te Bergen op ten Zoom, gedaan ter Inwydinge van de vernieuwde Kerk aldaar; met alle aandacht gelezen, en daarinne niets gevonden hebben, dat tegens de zuivere Leer van de ware Gereformeerde Kerke, en de Formulieren van Eenigheid, strydig is: Wy consenteren derhalven, dat dezelve werde uitgegeven, en wenschen daar over des Heeren zegen.

Actum Poortvliet den 5^{den} December 1752.

A. VAN LOON,

Predicant te St. Annalant.

E. W. METTING,

Predicant te Poortvliet.

Noot:

De in deze publicatie gebruikte alineacodering omvat een uiteenlopend aantal symbolen, welke bij digitalisering niet alle ter beschikking stonden. Daarvoor een een zo goed mogelijk overeenkomend symbool gebruikt.

De codering in de oorspronkelijke publicatie op een aantal plaatsen verwarrend te noemen; dat is in de digitale uitgave niet anders.

Voor de leesbaarheid maakt dit echter weinig uit. [2018]

OPDRACHT
AAN ZYNE
HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID
DEN HEERE
WILLEM,
LANDGRAAF VAN HESSEN-PHILIPSTHAL,

VORST TE HERSFELD, GRAAF VAN CATZE-NELLENBOGEN, DIETZ, ZIEGENHAYN, NIDDA, SCHAUENBURG EN HANAU, GENERAAL VAN DE CAVALLERYE DER HOOG MOGENDE HEEREN STATEN GENERAAL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, COLONEL VAN EEN REGIMENT CAVALLERYE, GOUVERNEUR DER STAD EN CITADEL VAN DOORNIK, ENZ. ENZ.

DOORLUGTIGSTE LANDGRAAF,
EN HEERE,

anneer ik my had laten overhalen, om deze myne Predikatie door den Druk gemeen te maken, behoefde ik niet lang om te zien, aan wien ik dezelve moest opdragen: UW HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID quam my daar toe als de allernaaste voor: Aangezien dat 'er onder alle menschen, het zy groot of klein, niemand is, aan wien ik groter verpligting heb, en aan wien ik meer dank schuldig ben, als aan UW HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID. Dit wil,

dit moet ik voor de geheele wereld hier in 't openbaar bekennen, en zal het nooit vergeten, zo lang ik geheugen heb, want van dat oogenblik, dat ik de eere gehad heb by UW HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID, in 't jaar 1745 te Mons in Henegouwen, daar UWE DOORLUGTIGHEID 't Hollandsche Corps commandeerde, bekend te worden, heb ik oneindige blyken van gunst van UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID ontvangen, welke my niet weinig in mynen zwaren, en in die tydsomstandigheid gevaarlyken Predikdienst, aangemoedigt hebben.

Na dien tyd is UW HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID myner ook indagtig geweest: want UW HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID, Gouverneur van BERGEN OP DEN ZOOM geworden zynde, heeft my, daar ik in myne afgelegene, hoewel vreedzaame, en Predikant-lievende Gemeente te Loenen op de Veluwe, vergeten was, aan de WEL-EDELE en AGTBARE MAGISTRAAT, en KERKENRAAD van BERGEN OP DEN ZOOM, bekend gemaakt, en aangeprezen, en is dus, naast God, de oorzaak myner Beroeping aldaar geweest, gelyk UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID door dit middel te gelyk de bevorderaar van myne beide Zonen tot den Heiligen Predikdienst is geweest.

Daarenboven heeft UW HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID te BERGEN OP DEN ZOOM, my altoos deszelfs Tafel gegeven, en menigvuldige blyken van gunst getoont.

Na de ongelukkige Overrompeling van BERGEN OP DEN ZOOM, hebbe ik de eere, en 't geluk gehad, op het Huis te Werve, even buiten 's GRAVENHAGE, daar UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID toen hare Residentie had, huisvesting, en tafel te hebben.

Aan wien konde ik deze myne Predikatie ook beter opofferen, als aan UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID, die voor dezen, myne Predikatie met zo veel goedkeuringe, tot een opwekkend en stigtyk voorbeeld van groote, en van kleine, gehoord heeft, en nooit, (dat onder de

Grooten deezer Weereld billyk voor een wonder mag gerekent worden), de Kerk verzuimt heeft, schoon ik te Mons tweemaal des Zondags, en eens in de week predikte.

Dog wat behoeve ik UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEIDS bekende Godsdienstigheid, en het voorbeeldig gedrag van UWE HOOGVORSTELYKE dierbaare GEMALINNE, en van Uw geheel VORSTELYK HUIS, na dat uitneemend en overstigtelyk voorbeeld, op te haalen, daar dit alles aan de geheele weereld bekend is ; immers onze Bergenaren, by welke UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEIDS Naam, en weergalooze vriendelykheid tegens grooten en kleinen, altoos in zegeninge zal zyn, zullen nooit vergeeten, met wat yver, en aandacht, tot beschaminge, en opspooringe van veele andere, UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID, met deszelfs geheele Huis, op des Heeren Dag den - openbaaren Godsdienst gewoon was by te wonen.

Zo ik UWE VORSTELYKE Edelmoedigheid, en Christelyke Nedrigheid, welke van allen verdienden lof afkeerig is, van naby niet en kende, zoude ik een open veld hebben, om uit te weijen in een breed verhaal van alle UW HOOGVORSTELYKE alomme bekende Vorstelyke, en Christelyke Deugden, welke eene gezegende gedagtenisse geven by de weereld; dog het geheele HUIS VAN HESSEN, en UW HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID zyn boven allen lof: Waarom ik er niets van wil zeggen, als te weinig ik hebbe alleen met deze Opdragt voor, een klein bewys te geeven van 't geene dat ik aan UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID verschuldigt ben, steunende op UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEIDS hooge gunst, vertrouwe ik, dat dit myn bestaan niet zal afgekeurt worden.

Ontfangt dan, DOORLUGTIGSTE Vorst, dit - geringe Geschenk, gelyk een zeker Persiaans Koning, - de gifte van eene gemeene Landman gunstig aannam, die niet anders als een handvol water aan die Majesteit aan te bieden had.

Voor 't overige kan Uw HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID zig verzekeren, dat myn Gebed altoos ten goeden is over Uw HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID, en deszelfs HOOGVORSTELYK HUIS gelyk ik wensche, en bidde, dat de Allerhoogste, de goede en goeddoende God, die Uw HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID uit zo eene langdurige en gevaarlyke ziekte gered, en tot hiertoe in 't leven bewaart heeft, zyne wonderen, verder aan U mag vermeenigvuldigen, Uw dierbaar leven sparen tot in eenen hogen ouderdom, en dat Hy UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID mag geven al dat gene, 't welk dezelve in tyd, en in eeuwigheid kan gelukkig maken. God zegene, en beware UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEIDS dierbare GEMALINNE, Hy doe Uw HOOGVORSTELYK HUIS bloeien, en make het zelve als het *Huis van Obed-Edom*, dat de Heere gezegent heeft: Hy zegene UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEIDS PRINCEN EN PRINCESSEN met zegeningen des Hemels van boven, en met zegeningen der Aarde van beneden, op dat ze UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEIDS Deugden navolgende, UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID tot eene cierlyke Kroone, en aan 't geheele HOOGVORSTELYK HUIS VAN HESSEN tot luister en cieraad mogen zyn. Waar mede my, en de myne, in UWE HOOGVORSTELYKE Protectie en hoge Gunst aanbeveelende, ben en blyve.

DOORLUGTIGSTE LANDGRAAF EN HEERE

UWE HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEIDS

ALLERONDERDANIGSTE EN VERPLIGTSTE DIENAAR

Bergen op den Zoom

Den 4 Decemb. 1752

JOHANNES JANSSEN

VOORREDEN aan den LEZER. GOEDGUNSTIGE LEZER,

Ik ben over my zelfs verwondert, dat ik myn naam op 't voorhoofd van dit papier aanschouwe; aangezien het altoos tegens myne natuurlyke geneigtheid en imborst is geweest, om iets door den Druk in 't ligt te geven: dewyl ik myne eigene kragten kenne, en den aard van vele menschen meene te kennen, die zig laten voorstaan, dat al wat met hunne denkbeelden niet overeenkomt, onwaardig is gelezen, en noch minder waard om gedrukt te worden. Daarenboven ben ik ook overtuigt, dat veel lezens vermoeijng des geestes is, en vooral in dezen tyd, daar de wereld tot zinkens toe met Boeken, en enkele Predikatiën geballast is, waarvan de nieuwe de oude onderdrukken, die meenigmaal meer lezenswaardig zyn.

Ik heb in verscheidene ongewoone omstandigheden gepredikt, waar door ik wel eens aangespoort ben geworden, om eene en andere Predikatie in 't ligt te geven, om van Intre-, Afscheids- en Bevestigings-Predikatiën te zwygen, ben ik wel eens aangezet, om myne Predikatie, die ik te Mons, of Bergen in Henegouwen, den 19 Sept. 1745 waar ik ter dier tyd by 't Hollandsche Guarnizoen Predikant was, gedaan hebbe, by gelegentheid der Verkiezinge van zyne Koninglyke Hoogheid FRANCISCUS STEPHANUS, Groot-Hertog van Toscanen, tot Roomschen Keizer, over [1 Sam.X: 24](#). *Ziet gy wien de Heere verkoren heeft, want gelyk hy, en is er niemand onder den gantschen Volke; doe juichten het gantsche Volk, en zeiden, de Koning leve.*

En die, welke ik op zyne Keizerlyke Majesteits Kroningsfeest aldaar den 7 October 1745 gedaan hebbe, over [1 Kon. XI: 12](#) ¹⁾. *Daarna bragt hy des Konings Zone voort, en zettede hem de Kroone op, en gaf hem het getuigenisse, en zy maakten hem Koning, en zalfden hem, daartoe klaptten ze met de handen, en zeiden, de Koning leve.*

Gelyk mede myn Afscheids-Predikatie na de overgave van Mons aan de Franschen, van het Hollandsche Guarnizoen, dat Krygsgevangen gemaakt was, en na Vrankryk in de gevangenis moest gaan, gedaan op den 12 July 1746 over [Gen. XLVI: 3, 4](#). *En hy zeide, ik ben de God, uwes Vaders God, en vreest niet van aftetrekken na Egipten, want ik zal u aldaar tot een groot Volk zetten. Ik zal met u aftrekken na Egipten, en ik zal u doen weder optrekken, mede optrekkende.*

Welke belofte ook, ten opzichte van die brave Krygslieden, die zig aldaar weergaloos gequeeten hadden, is vervult geworden door den gewenschten Vrede.

Maar hoe ongewoon die Stoffen ook zyn geweest, als mede die gene, welke ik by de wonderbare voorvallen van ons Vaderland, en van onze Stad, verhandelt hebbe, zo hebbe ik niet konnen overgehaalt worden, om ze in 't ligt te geven.

Dog nu bevinde ik van agteren, *dat het herte des menschen zynen weg overdenkt, maar dat de Heere zynen gang stiert, gelyk de wyze Koning zegt, [Prov. XVI: 9](#)* ²⁾. Want de byzondere, en ongemeene omstandigheden, waarin ik door de Goddelyke Voorzienigheid, in de belegeringe van onze Stad Bergen op den Zoom gebragt ben, en de aangenaame en langgewenschte gelegenheid, by welke deze myne

¹ Moet zijn: 2 Koningen 11: 12

² Spreuken 16: 9

Predikatie gedaan is, hebben my genoodzaakt, om het verzoek van goede Vrienden, en de begeerte des Drukkers te voldoen, om deze Predikatie gemeen te maken. Daar worden dog wel dingen, die zo veel van belang niet zyn, als de lotgevallen van onze Stad, en Kerk, door den Druk aan de Wereld medegedeelt, wie kan dan met reden myn bestaan wraken.

Ik hebbe my in geen breede verklaringe van myne Textwoorden ingelaten, maar alleen zo veel zoeken te zeggen, als ik ter Voorbereidinge van 't geene ik te zeggen hadde, noodig oordeelde: Want eene breede Verklaringe over eenen eenvoudigen Historischen Text te geven, en daarby alles van Oost en West te halen, wat er niet by hoort, stryd tegen myne Predikwyze: En dat was noch minder nu myn oogmerk. Ik hadde maar eenen Text gekozen, om tot eenen grondslag te leggen, die my in alle deelen toepasselyk scheen op de omstandigheden, waarin wy ons helaas bevonden hadden, en waar in wy ons tegenwoordig, door de goede hand Gods, over ons, bevonden. In myne Toepassinge hebbe ik niet bedoelt, gelyk anders myne gewoonte is, om Ongelovigen en Geloovigen te byzonderen, en elk zyn bescheiden deel te geven door. Ontdekkinge, Overtuiging, Opwekkinge, en vertroosting; want behalven, dat ik daarin verhindert wierde door myn tydsbestek, zoo oordeelde ik ook, dat dit op dezen dag zoo zeer niet te pas quam: Daar ik my alleen moeste bezig houden met het geene, dat tot de inwyinge van onze Kerk, volgens mynen Text behoorde, en dat ik er in 't korte onze lotgevallen moeste byvoegen, en vooral, dat ik my moeste uitlaten in Dankzeggingen aan, en in Zegenwenschingen over onze Weldoenders, welke door de herbouwinge van onze Stad, en Kerk, een Standbeeld hebben verkregen, dat den tyd, en het knagen van den Nyd, en God geve ook het verloop van Eeuwen mag verduuren. En dat in het herte van alle

braave Bergenaren opgerecht zal blyven staan, dat ik in deze Predicatie niet konde of mochte doen, meende ik, dat in een volgende gelegenheid, met meerdere ruimte moeste gedaan worden, gelyk ik ook veertien dagen daar aan, de Gemeente hebben zoeken te leeren, wat gebruik zy van dit nieuwe Gods Huis moesten maken, predikende over [Ps. LXXXIV: 11](#). *Want een dag in uwe Voorhoven is beter, dan duizend elders. Ik koos liever aan den dorpel in het Huis mynes Gods te wezen, dan langer te wonen in de tenten der godloosheid.*

Niemand zoek in deze myne Leerreden bloemtjes van Welsprekenschap, geplukt uit ongewyde Hoven, en t'zaamengestremgelt door oog en hand van Konstige Redenaars, want behalven, dat die in mynen Tuin niet groeien, zo behoren zy ook, mynes erachtens, niet tot een eenvoudig verhaal, en Gods Woord heeft dien opschik niet van noden. Wat de Predikatie zelfs betreft, die is zoo ter Drukpersse overgegeven, als zy uitgesproken is, gelyk de geene, die ze gehoord hebben, kunnen getuigen, want schoon zy niet opgesteld was, om door den Druk gemeen gemaakt te worden, hebbe ik ze echter zoo overgegeven als zy was, willende liever van den Goedwilligen Lezer verschooninge vraagen over het gebrekkige, als ze op een andere wyze vermeerdert, en verbetert voor den dag brengen.

Ik bedoele met deze Uitgave geen Eere of Roem, want ik ben tot die jaaren al gekomen, waarin ik hebbe kunnen zien ; en leeren, dat al wat de wereld heeft, en geeft, maar ydelheid is: Ik zegge met een Godsdienstig man, *Liquo Coax ranis, Cras Corvis, Vanaque Vanis* ³). Alleen hebbe ik hier en daar eene Aanteekeninge onder aan op de bladzyde 'er bygevoegt, die van den Predikstoel niet uitgesproken is.

³ Laat de kikkers kwaken, de raven krassen, de ijdeljen ijdelheden begaan. Verm. Afkomstig van Silo of Sergo, 12^e eeuw prof in de logica, Parijs.

Ten laatsten, moet ik den Goedgunstigen Lezer berichten, dat ik by het uitgeven van deze Predicatie te gelyk de begeerte van veele onzer Landgenooten, hebbe willen voldoen, waar toe ik veelmaalen van veelen verzocht ben, met hier by te voegen; Eene Korte en Beknopte Beschryvinge van de Dispositie, die 'er daags voor de Overrompeling der Stad door de Franschen gemaakt was, om te doen zien, wat Volk dat er toen in de Stad was: Wat schikkingen er gemaakt waren, hoe de Franschen in de Stad zyn gekomen, wat tegenweer de Onzen geboden hebben, en hoe dat zy eindelyk genoodzaakt zyn geweest uit de Stad, voor de Overmacht, te retireeren: Daar toe ben ik te meer bewogen geworden, om dat ik geen Schryvers van onze ongevallen gelezen hebbe, die de rechte omstandigheden van alles geweten, en opgegeven hebben ⁴). Dies heb ik my verplicht gevonden om de ware geschapenheid, als een ooggetuige, en volgens echte berichten op te geven.

Ook hebbe ik niet konnen afzyn, van hier by te voegen in eenen eenvoudigen. Schryfstyl, de byzondere lotgevallen, die my op den 16 September 1747, en eenige volgende dagen, zyn overgekomen: Ik hebbe dezelve, gedurende dat wy uit Bergen zyn geweest, in verscheidene Provintien aan Menschen van allerlei rang, en staat, moeten verhalen, en word er noch telkens van deezen en geenen om lastig gevallen. Dus, hebbe ik hesloten dezelve beknopt af te schetsen, zullende mogelyk by eene andere gelegenheid de byzondere gevallen, die my ten tyde van het Beleg zyn overgekomen, mededeelen: Ondertusschen zal den Lezer met dit tegenwoordige zich laten vergenoegen. Ik twyfele niet, of diegene, die myne ongevallen van my,

⁴ Schrijver duidt hier op het ' Historisch dagverhaal van het belegeren, beschieten en bestormen etc' . door JW Pruys, uitg in 1747, en de reactie daarop 'Historsch dagverhaal etc' door een Oor- en ooggetuige, 28 april 1748.

of van anderen gehoord hebben, zullen hun geheugen van myne rampen, door dit Verhaal, wel willen ververschen, en die ze niet weten, zullen ze lezenswaardig oordeelen.

In alle gevallen, ik hebbe my verplicht geacht, om een klein Gedenkteeken van de Goddelyke Goedheid, aan my bewezen, door my in zo veele zwarigheden, en doodsgevaren, genadiglyk, en wonderlyk te bewaaren, te stichten, en in 't openbaar te betuigen, tot hiertoe heeft, my de Heere geholpen, waarvoor zyn H. Naam eeuwig moet gelooft, en gedankt zyn.

Voor 't overige, Goedgunstige Lezer, Komet, en aanschouwet de daden des HEEREN, die verwoestingen op Aarden aanricht, die de Oorlogen doet ophouden tot aan het einde der aarde, [Ps. LXVI: 9, 10](#)⁵). En bidt, God, dat hy Nederland voor alle Oorlogs onheilen gunstig mag bewaren, op dat gy in den Vredens tyd gelegenheid moogt hebben, te bedenken dat tot uwen Vrede en tot uwe eeuwig behoudenisse dient. Vaart wel.

⁵ Thans Ps. 46; 8-9

AAN DE WELEERWAARDEN
HEER

JOHANNES JANSSEN

*Op zyn Wel Eerwaardens Leerreden, ter inwyng
van de herstelde Kerk te Bergen op den Zoom;
en het Verhaal van de overrompeling dier Stad.*

Wie voert my by dien yszelyken gloed
Door's vyands heir voor Bergen aangestoken?
My dunkt, ik zie den afgrond met een vloed
Van zwaveldamp op 't hevigst losgebroken.
De zon bedekt het lieflyk aangezigt
Door 't zwarte floers van t'zaamgeperste dampen;
En houd terug het al verkwikkend ligt,
Ten voorspel van verschrikkelyke rampen.
Hoe schemert 't oog door al het schitt'rend vuur
Van 't Krygsgeweer, en 't braaken der Kartouwen?
De Hemel loeit, als of het uiterste uur
De Stad genaakt, en all' haar' hoofdgebouwen.
Ach! brand! ach! brand! het Godshuis staat in vlam?
Daar storten neêr de steigerende daken.
De muur, gebeukt door de yzre storremram,
Valt neêr. Men ziet den vyand meer genaaken.
Of schoon het Veld der Franschen legermagt
Bezaait is met een menigte van lyken;
Al wederstaat de Stat des Vyands kragt;
Zy moet nogtans, helaas! in 't eind bezwyken.

De vyand vliegt met eenen gantschen drom
Ter Stad in; men beklimt de hooge wallen.

De Raazerny verspreid zig nu alöm,
En dreigt, op 't wreedst, den ondergang aan allen.

De dapp're Held ⁶), gesproten uit het bloed
Der Hessen, rukt by een zyn' oorlogslieden:
Gespt 't harnas aan met onverschrokken moed,
Om 's vyands magt heldhaftig 't hoofd te bieden.

Zoo bleek wel eer Eneäs dapperheid,
Als Troje zich zag onverwagt besprongen;
En 't Grieksche heir, door listig Krygsbeleid,
Eer 't iemand wist was in de Stad gedrongen.

Een hagelbui van kogels klieft de lugt.
De dood rinkinkt langs de opgepropte straaten,
En heeft nu, op het vreeslyk krygsgerugt,
De pynen en elenden los gelaaten.

De Prins, vol vuur en ed'len heldenmoed,
Staat pal, en doet bezetten alle wegen,
Hy zwaait, terwyl een stroom van purperbloed
Langs de aarde vloeit, zyn' triumfant en degen.

De Vyand deinst door 't onophoudlyk vuur;
'Of dekt den grond met opgehoopte lyken:
Maar de overmagt, aengroeijende uur op uur,
Dwingt mynen Held om langzaam af te wyken.

Gy hebt, ô Prins! genoeg voor Stad en Land
Uw trouw getoont in veelerlei gevaaren.
Het blykt: God wil met zyn' gedugte hand

⁶ Zyne Hoogvorstelyke Doorlugtigheid, de Heer Prins van Hessen-Philipsthal.

Deez vesting niet voor Neêrlands tuin bewaaren.
Nu stolt myn bloed, ô Burgers! door 't gehoor
Van 't naar gegil, het kermen, weenen, klaagen.
Men klopt en bonst. De Roofharpy vliegt door
De straaten heen, om alles weg te draagen.
ô Godsgezant! wiens wel besneden pen
Dit treurtooneel ons afschetst naar het leven:
Die in deez' nood staat onverschrokken, en
Vol moed by uw' gemeente zyt gebleven.
Ofschoon men tiert en raast, U dreigt en scheld;
De Waarheidsleer word steeds van U beleden:
Gy toont U als een' Krygsknegt in het Veld
Van uwen Heer; Hy heeft voor U gestreden.
Zoo staat een rots onwankelbaar en pal
U In 't midden van de bulderende winden:
Geen zee, hoe hoog door 't schuimend pekkel, zal
Die scheuren, en veel minder die verslinden.
Het waakzaam oog van de Opper Majesteit
Is van den Troon steeds op U neêrgeslaagen:
Tot dat Gy word door haare hand geleid
Uit al 't geweld, en woedende Oorlogsplaagen.
Het morgenrood verscheen met blyder' glans;
De vreedezon begon eerlang te klimmen:
Zy ryst allengs aan onze Hemeltrans,
En dryft terug de bleeke en naare schimmen.
Zoo wordt hersteld de zoete en blyde rust:
Het moordgeweer verhuist naar 't ak'lig duister:
De Liefde omhelst op 't vriendelykst, en kust
Weer de Eendragt, die tans praalt met nieuwen luister.

Men ziet met lust, ô Bergen! op uw' wal
Bataafsche in plaats der Lelivaanen zwaaijen;
En hoort alöm het juichend vreugdgeschal:
Terwyl de ontrolde Oranjewimpels waaijen.
De Stad, door 't vuur van haar' sieraad berooft,
Ryst uit heur assch' veel fraayer dan te voren.
Gods Kerk, herstelt, verheft ook 't glinst'rend hoofd,
Men kan Gods heil door zyn Gezanten hooren.
Gy Volk, ai! buk U neder voor den Troon!
Verhef Gods eer met schaterende klanken!
Gy zyt verpligt om den geliefden Zoon,
Den Vreedevorst, met hart en mond te danken.
De Godheid, die met deeze geeszelroe
U sloeg, heelt tans de pynelyke wonden.
Ai! laat uw hart, met ernst en bly te moe,
Hem zoeken! zoo word Hy van U gevonden.
Zoo treft men 't doel, als 't waar geloof en deugt
Zig in dien God, die slaat en heelt, verheugt.

J. G. WICHMANS,
Predikant te Steenbergen.

ODE

Ad

Virum plurimum Reverendum, Doctissimum

D . J O A N N E M J A N S S E N ,
Q U U M

Templum Bergense Restauratum solemniter
Oratione in auguret

Frendentis specimen novum

Vindictae Omnipotens dederat impiger,

Sacram disjiciens Domum

Hostilis pyrio fulmine pulveris.

Zomam sanguine turgidam,

Fleverunt animae Francigenum manu

Scelestá tumulis piis

Evulsae et sanie tetra cadavera.

Divi frustra Palatii,

Parvae ruderibus mistaque ganaeae,

Bergarum tumulus jacent,

Profani effigies barbara criminis,

Tantum quod meruit malum

Nam nec tum potuit crapula, nec sopor

Nec cauti senium Ducis

Fossas excubiis lunigeras dare.

Sed tandem Deus obstitit

Pacatis penitus scilicet hostibus,

Ne post gloriolam brevem.

Rursus militiam misceat otio
O pudor! Batavus piger.
Templum Relligio & Pietas simul
Exstruxit, precibus locum.
Fundendis proprium, ne ruat improbo
Plenum slagitio, nova et
Urbs et semianimis denique Patria.
Hoc suavis Tua, Concio,
JANIDES, memorat nectareo stylo
Qui sales, elegantiam,
Virtutem, pietatis studium & bonas
Spirans undique literas,
Auctorem indigitat, divitis ingenî.
Quod si perplaceat Patri,
'Ut semper columen, tale Sacrarium,
Innixum quoque? fulciat,
Spes est, ne facile diruat amplius.

JOSUA VAN IPEREN

Philos. Doct. A.L.M. &

V.D.M. Lilloënsis

VOORAFSPRAAK
VOOR HET
GEBED.

Geliefde en zeer gewenste Toehoorders

I. Was het met eene inwendige droefheid, en ontsteltenisse mynes herten, dat ik op den 17 July in 't jaar 1747, als de Vyanden alreeds voor onze Stad gekomen waren, de laatstemaal in deze Kerk tot u sprak.

A. Over de teerdere, en medelydende woorden van den groten Heiland, den Heere Jesus, beschreven door den Euangelist Lucas in zyn Euangelium, [Cap. XIX: 41-44](#). *Ende als hy de Stad zag, weende hy over haar, zeggende, och of gy ook bekendet, ook nog in dezen dag, het geene tot uwen vrede (dient) maar nu is 't verborgen voor uwe oogen. Want daar zullen dagen over u komen, dat uwe vyanden, een begraafing rontom u zullen opwerpen, en zullen u omcingelen, ende u*

van alle zyden benauwen. En zullen u tot den gront nederwerpen, en de uwe kinderen in u: ende zy en zullen in u den (eenen) steen op den (anderen) steen niet laten; daarom dat gy den tyd uwer bezoeking niet bekennt en hebt.

B. Welke woorden

1 Eigentlyk, en na den letter, in Jerusalems laatste verwoestinge door de Romeinen, haare vervulling gekregen hebben.

2 Egter ook weinige dagen, na dat ik over dezelve tot u gesproken hadde, helaas ! aan onze Stad Bergen op den Zoom, aan onzen Tempel, en aan ons allen, op eene droevige wyze, zyn vervult geworden: want zulke dagen zyn ook over ons gekomen;

a Als onze vyanden, onze Stad op Donderdag den 20 July, op het allervreeselykste hebben begonnen te beschieten, ende op dien zelve ons kostelyk Kerkgebouw, door gloeiende Kogels, en Bomben, met allerlei brandstoffen vervult, ende met haaken voorzien ⁷), hebben in de assche gelegd, en onder zyne puinhoopen begraven, en daarna tot den grond toe ter nedergeworpen, dat alleen de buitenste muuren zyn staande gebleven ⁸). O schrikkelijke verwoestinge! O wreede vyanden,

⁷ De Bomben, die op de Kerk geworpen wierden, waren met haken voorzien, op dat de gesprongen stukken hier en daar konden blyven hangen; derzelve vulsel bestonde uit een zwarte, vet- en pekagtige stoffe, welke tot een kaarsje gefatzoeneerd zynde, langzaam brandt; gelyk daarvan de proef genomen is in myne tegenwoordigheid.

⁸ 't Is waar, dat het verwulfzel, dat hier en daar door Bomben en Kogels doorboort was, by ons vertrek uit de Stad, de Kerke nog overdekte, dog het zelve is in 't kort ingestort, of dat ik veel liever geloove, door de moedwilligheid der vyanden vernielt, die waarschylyk het eene en het andere hebben doen springen, dewyl alle pylaren van de Kerk na malkanderen toegevallen, en tot puin verbryzelt, met het Kerkverwulfzel, den buik der Kerke tot een huis hoogte vervulden.

die nog heilig, nog onheilig verschoond nog Tempel, nog Haardsteden gespaart hebben!

b Hoe wy vervolgens van dag tot dag, van alle zyden zyn benaut geworden, door het allerlangduerigste, en hevigste beleg, waarvan deze Eeuw geen weerga gezien heeft: Hoe wy eindelyk op zulk een onvoorziene en ongelukkige wyze, in de handen der vyanden zyn gevallen! Wat voor verwoestinge dezelve in deze Stad hebben aangeregt! En van zoo een groot aantal huizen, den eenen steen op den anderen steen niet hebben gelaten! is nog in een versse geheugenisse, en u allen ten overvloed bekend.

En waartoe vervoert my, in het begin myner rede, het herdenken van alle onze uitgestane rampen, welke den allerhardvogtigsten het hert zoude doen bezwyken, en de tranen uit de oogen perssen.

II. Edog, daar toe is deze dag niet geschikt, deze dag is een dag van goede boodschap, een dag dien ik met alle welmeenende dezer Stad zoo lang verwacht hebbe; een dag.

A. Op welken ik dezen nieuwen Predikstoel, in deze vernieuwde Kerke het eerstemaal hebbe beklommen, met eene andere zielsgestalte, en met een herte dat met vreugde, en blydschap vervult is, Gode zy dank, en zyn Naam moet eeuwig geprezen zyn. Was ik voormaals bekommert, en bedroeft over die dingen, die komen zouden, die zyn nu gekomen, en voorby. *Nu verblyde ik my van herten, in die geenen, die tot my zeggen: wy zullen in het Huis des Heeren gaan. Onze voeten zyn staande in uwe poorten, ô Jeruzalem! Jeruzalem is gebouwt, als eene Stad, die wel t'zamengevoegt is. Waar heenen de Stammen opgaan, de Stammen des Heeren (tot) het getuigenisse Israëls, oin den Naame des Heeren te danken, [Ps.CXXII: 1-4](#).*

Onze Stad is nu byna wederom herbouwt, schoonder als zy was, ons verbrand, en verwoest Kerkgevaart is, als een Phoenix wederom uit

zyn asse verzezen door de regt vaderlyke voorzorge van onze Hooge Overigheid, en door de Edelmoedige Mildaadigheid van onze Mede-Vaderlanders. Nu zegge ik: *Dit is de dag, dien de Heere gemaakt heeft, laat ons op denzelven ons verheugen, en verblyd zyn. Och Heere geeft nu heil! och Heere geeft nu voorspoed?* [Ps. CXVIII: 24, 25.](#)

Dit is de dag ter inwynging van dit nieuwe Godshuis geschikt ⁹⁾, om het zelve door Gebeden, en door het Woord Gods te heiligen, en tot zynen dienst af te zonderen, en Gods Naam grootheid te geven, en te danken: tot welke eindens wy dan in deze uere, als een Feesthoudende meenigte, in dit nieuwe Godshuis zyn byeen gekomen.

B. Ach dan, myne geliefde Vrienden, dat wy op dezen dag in de Mogentheid des Heeren mogten opgegaan zyn, om hem met vrolykzingende lippen te pryzen, en zynen Name te danken voor het goede, dat hy aan ons bewezen heeft: namelyk dat hy ons wederom vergunt in dit Huis t'zamen te komen, waarin onze Voorvaders aangebeden hebben.

Ach dat wy een herte hadden, om met eenen nieuwen yver, en lust in dit vernieuwde Huis des Heeren optekomen, om hem ootmoedig te smeeken, *dat de Heerlykheid van dit laatste Huis grooter mag zyn, als die van het eerste, en dat de Heere daarin vrede mag geven,* [Hagg. II: 10](#) ¹⁰⁾. gelyk myn waarde Amptgenoot, de Wel-Eerw: Heer CORNELIUS GENTMAN LEYDEKKER, daarover in den morgenuere breeder tot u Aandagt

⁹ Haar Ed: Mog: de Heeren Raden van Staten der Vereenigde Neederlanden, hebben aan zyn Excellentie den Heer Gouverneur, de Wel-Ed: en Agtb: Magistraat, en de Wel-Eerw: Kerkenraad dezer Stad, overgelaten, om den tyd vast te stellen, op welchen de Godsdienst voor de eerstemaal in de nieuwgebouwde Kerk zoude verrigt worden, en is daar toe eenstemmig dezen 15 October 1752 bepaalt.

¹⁰ Thans Haggai 2: 9

gesproken heeft: Ja dat dit Huis mag zyn *een tente, die niet ter neder zal geworpen worden, welkers pinnen in eeuwigheid niet zullen uitgetogen worden, en welkers zeelen geene en zullen verscheurt worden*, [Jes. XXXIII: 20](#). Op dat wy, die hier heden zyn, en onze nakomelingen, die hier nog niet en zyn, mogen ondervinden, dat *de Heere aan deze plaatze is, dat die is een huis Gods, en een poorte des Hemels*, [Gen. XXVIII: 16, 17](#).

Is nu God het begin van alles, wat is er noodzakelyker, als dat wy met hem beginnen, en in den aanvang van onzen Godsdienst in dit nieuwe Godshuis, den Heere voor Leeraar, en Toehoorder, om zyne Genade, Geest, en invloed, tot het een en 't ander zo hoog nodig, van herten aanroepen.

Wel aan dan, bukt en buigt u met my neder voor hem, die wel niet en woont in een huis met handen gemaakt; dewyl de Hemel der Hemelen hem niet kan omvatten, *maar die egter genadig wil tegenswoordig zyn, waar dat zelfs maar twee of drie in zynen Name vergadert zyn*, [Matth. XVIII: 20](#). Bid hem in waare ootmoed, erkentnisse van zonden, en meteen dankbaar herte, om zyne genade en bystand aan, op volgende wyze.

DE KERK VAN
BERGEN OP DEN ZOOM
HERSTELT EN INGEWYD,
VOORGESTELT
IN DE INWYINGE VAN JERUSALEMS
YVERIG VOLBRAGTE
TEMPELBOUW
MET
VREUGDE EN MET OFFERHANDEN.

UIT [Esra VI: 14-17](#),

Ende de Oudsten der Joden bouwden, en gingen voorspoediglyk voort, door de Profetie des Profeten Haggai, ende Zacharia des Zoons van Iddo: Ende zy bouwden, en voltrokken het, na den bevele des Gods Israëls, en na den bevele van Cores Darius, ende Arthasastha Koning van Persen. Ende dit Huis werd volbragt op den derden dag der maand Adar, dat zelve was het sesde jaar van het Koningryk des Konings Darii. Ende de kinderen Israëls, de Priesters ende Leviten, ende de overige kinderen der gevangnisse, deden de inwyinge van dit Huys Gods, met vreugde. Ende zy offerden ter inwyinge van dit Huys Gods, honderd

Runderen, twee honderd Rammen, vier honderd Lammeren, ende twaalf Geytenbokken ten Zondoffer voor gans Israël, na het getal der Stammen Israëls.

INLEIDINGE

I.A.ꝯ.a. IK zal met brandoffer in uw Huis gaan, ik zal u myn geloften betalen, zo luid de dankbaare erkennisse, welke een voorganger van Gods Volk den Heere toebrengt, [Ps. LXVI: 13.](#)

b. Begeeren wy te weeten wat redenen de Voorganger van Gods Volk hadde tot zulken diepen dankerkentnisse, wy hebben maar

α. Uit het voorgaande te beschouwen, het uitgestaane quaad, ende het tegenwoordige goed van Gods Volk.

I. Het eerste

AA. Word in 't gemeen voorgesteld

ꝯꝯ In zig zelve aangemerkt, daar de geloovige zeggen,

aa. *Gy had ons in 't net gebragt, gy had eenen engen band om onze lendenen geleid:* ¹¹⁾

αα. Eene uitdrukkinge, die ontleent is van de Jagers, welke het Wild, dat zy zoeken te vangen, in hunne netten dryven, en 't zelve gevangen hebbende aan touwen wegleden.

ββ. Hier door geven de geloovige te kennen, de looze, en onverhoedze verstrikkinge, waardoor zy in de wreede handen der vyanden waren gekomen.

¹¹ [Ps. 66: 11](#)

bb. Zy voegen er by, om de grootheid van hun ongeluk aan te wyzen; *Gy had den mensch op ons hoofd doen ryden* ¹²); dat is, dat een wreede vyand ons zoo heeft onderdrukt, dat niemand zyn hoofd kon opheffen. O zwaar, en bitter ongeval!

JJ. Dit erkennen zy was hun niet by geval overkomen, maar door Gods byzondere bestieringe, dewyl het den Grooten, en Alwyzen Bestierder behaagt hadde, hun zulk eene zwaare bezoeking, en beproevinge toe te zenden, die volgens het wyze oordeel van David de verschrikkelykste is van alle bezoeking, want daar hem de keuze wierde gegeven van eenen zevenjarigen honger, van eenen ongelukkigen Oorlog van drie maanden, ende de Pestilentie van drie dagen, zeide hy: *My is zeer bange: laat ons dog in der hand des Heeren vallen, want zyne barmhertigheden zyn veele, maar en laat my in de hand van mensen niet vallen*, [2 Sam. XXIV: 12 - 14](#) en geen wonder, want *de barmhertigheden der godloozen zyn wreed*, [Prov. XII: 10](#).

BB. In't byzonder word dit quaad nader in zyn grootheid voorgesteld, als zy zeggen: *Wy waren in 't vyer, en in 't water gekomen* ¹³).

⚡⚡. Het is bekend, dat de allergrootste noden, en de verschrikkelykste oordeelen door vyer, en water uitgedrukt worden, en meermalen door dezelve uitgevoerd zyn: ziet de eerste weereld, en gaat na Sodom en Gomorra, gy zult 'er levendige proeven van vinden: dat getuigt ook de Heere, als hy zegt en belooft: *Wanneer gy zult gaan door het water, ik zal by u zyn, en door de Rivieren, zy en zullen u niet overstromen: Wanneer gy door het vyer zult gaan, en zult gy niet verbranden, en de vlamme en zal u niet aansteeken*, [Jes. XLIII: 2](#).

¹² [Ps. 66: 12](#)

¹³ [Ps. 66 : 12](#)

JJ. Daar door willen zy dan te kennen geven, dat hun zulke zwarigheden waren overgekomen, als vyer en watersnood, en dat zy alzo in 't allergrootste, en uiterste gevaar zyn geweest van te vergaan.
2. Tegens dezen ongelukkigen staat, waarin zy geweest waren, stellen zy tegen over hunnen tegenswoordigen goeden, en verbeterden staat, *maar gy hebt ons uitgevoert in eene overvloedige ververssinge.* ¹⁴⁾

AA. Zy erkennen dus, dat zy als een brand uit het vyer gerukt zyn, uit dien elendigen en ten uitersten gevaarlyken staat zyn gebragt in de ruimte, en tot het genot van allerlei overvloed en zegeningen.

BB. Daarvan geven zy God alleen de Eer, die deze verlossinge te wege gebragt heeft zynen volke, en zeggen; *Gy hebt ons uitgevoert.* Niemand anders konde dit doen als God.

β Zulk een gelukkige staats verwisseling verdiende te regt eene groote dankbaarheid, daarom word er bygevoegt: *Ik zal met Brandoffer in u Huis gaan, ik zal u myne Geloften betalen.* ¹⁵⁾

1. De Spreeker zegt *ik*; dewyl hy als een Voorganger uit den naam van 't gansche Volk Gods spreekt.

2. *Ik zal*, zegt hy, *met Brandoffer in uw Huis gaan. Ik zal*

AA. Eerst zegt hy: *Ik zal met Brandoffer in uw Huis gaan.*

⚡⚡ Door het *Huis Gods*, word na de letter verstaan de tabernakel; of de tempel, en oneigentlyk de Kerke Gods.

JJ. In dit huis *zal hy ingaan met Brandofferen.*

aa. Hy spreekt hier van *Brandofferen.*

αα. *Brandofferen* waren in 't Oude Testament zulke Slachtofferen, die ter eere Gods geheel en al door 't vyer verteert wierden.

¹⁴ [Ps. 66 : 12](#)

¹⁵ [Ps. 66 : 13](#)

ββ. Deze Brandofferen beelden af, niet alleen Christus, die het tegenbeeld is van alle Offerhanden van 't Oude Testament, maar ook de geloovigen, die als Geestelyke Priesters *hunne lichamen stellen tot een levendige heilige*, en *Gode welbehagelyke offerhande*, [Rom. XII: 1](#). welke door 't vyer van des Heeren Geest geheel en al verteert worden.

bb. *Met zulke Brandofferen* wil nu de Spreeker *in Gods Huis ingaan*, om die aan den Heere op te offeren, en door deze vrywillige offerhande zyne dankbaarheid betuigen, gelyk.

BB. Hy 'er ook byvoegt; Ik zal u myne Geloften betalen.

⚡⚡ *Geloften* waren zulke offerhanden, welke iemand, volgens belofte en verbintnisse, den Heere opofferde, of zekere verbintnisse, waar door iemand zig verbond, om dit of dat te volbrengen, dat geoorloft was, om daar door zegen, en voorspoed te verkrygen.

JJ. Zulke geloften, die hy waarschyndyk den Heere gedaan hadde, ten dage zynes ongevals, betuigt hy te willen *betalen*, dat is volbrengen, dat is ook een pligt, *wanneer gy een gelofte aan God zult beloofd hebben*, en *stelt niet uit die te betalen*, [Eccl. V; 3](#)¹⁶). *Offert Gode dank, en betaalt den Allerhoogsten uwe geloften*, [Ps. L: 14](#). Dit wil hy doen in Gods Huis, dit is dog het Zion, daar men den Allerhoogsten zyne geloften betaalt, [Ps. LXV: 2](#)¹⁷). [Ps. CXVI: 18, 19](#). En gewis de weldaden, die Gods Volk ontfangen hadde, door de gelukkige Zaak- en Staatsverwisseling, die eisten zulken dankbaarheid en erkennisse.

J. Dit zelve, dat de Psalmist betuigt te zullen doen,

a. Dat doet Gods Volk na hunne wederkeeringe uit Babels gevangenis; zy bouwen voorspoedig des Heeren Tempel zy volmaken het werk, zy wyën den Tempel op eene plegtige wyze ten dienste van

¹⁶ Thans [Prediker 5 : 4](#)

¹⁷ Thans Ps. 65 : 1

God in, zy gaan in des Heeren Huis met Brandofferen, en betalen den Allerhoogsten hunne geloften, met blydschap en vreugde, gelyk onze Textwoorden leeren.

b. Dit zyn wy ook verplicht.

α. God heeft ons het quade, en 't goede doen zien.

1. Wy zyn in 't net gebragt, een enge band is om onze lendenen geleid, en mensen hebben op onze hoofden gereden, wy waren in 't vyer en in 't water gekomen.

2. God heeft ons uitgevoert in eene overvloedige ververssing, want

AA. Hy heeft ons uit onze ballingschap weder gebragt in onze Stad.

BB. Onze Stad is byna herbouwt, onze Tempel is van nieuws opgebouwt, en herstelt, en wy zyn op dezen dag voor de eerstemaal wederom in dit Godshuis gegaan.

β. Het is dus plichtig, dat wy in dit Huis gaan met Brandofferen, en den Heere onze Geloften betalen, en op deze wyze dit nieuw geboude Godshuis plechtig inwyën: Gelyk de Joden na de wederkeeringe uit Babels Gevangnisse gedaan hebben, volgens onzen Text.

B. ✎ a. Dit boek

α. Heeft zynen naam van desselfs maker Esra.

1. Esra was een man uit een edel, en heilig Geslachte, geboren, uit den Stamme Levi, de Zoon.van Serajah den Priester, [Esra VII: 1.](#) [Esra 10: 16.](#) en alzo een affstammeling van den Hoogenpriester Aäron, gelyk zyn geslachtregister uitwyst, [Esra II: 1.](#) Dat zyne geboorte luister byzette, was zyne groote kennisse en weetenschap in des Heeren Wet; *hy hadde zyn herte gericht, om de Wet des Heeren te zoeken, en te doen, en om in Israël te leeren de inzettingen, en Regten, [Esra VII: 10.](#) Hy was een vaardig Schriftgeleerde, gelyk hem de Koning Arthasasta dit heerlyk getuigenisse geeft, [Esra VII: 11-14.](#) Maar boven al vermeerderde dit zyn eer, en aanzien, en kroonde zyne geboorte, en*

wetenschap, dat hy zig om Gods Kerke, en de waare Leere zeer verdient heeft gemaakt, veele Joden na Canaän heeft doen wederkeeren, daar alles heeft gereformeert, en verbeetert volgens de Wet van Moses, en dat hy het Verbond tusschen God en 't Volk vernieuwt heeft: De Joden willen, dat hy het Hoofd, of de Voorzitter van de Groote Synagoge, of Vergaderinge is geweest, en met derzelve behulp de boeken van het Oude Testament in ordre gebragt heeft.

2. Deze Esra is de Schryver van dit Boek, hoewel hy na de wyze der Geschiedenisschryvers, als Moses, en Caesar veelmaalen van zigzelve in den derden persoon spreekt, dewyl hy in den name van het gantsche Volk spreekt. Dit Boek word van den Syrischen Overzetter genoemd het Boek, van Esra den Profeet. De Arabische Taalsman heeft dit Opschrift, het eerste Boek van Esra den Schrift- en Wetgeleerden, om dat hy het Boek van Nehemia voor het tweede Boek, van Esra houd.

Dit Boek word in de Nederduitse Overzettinge, in navolginge van de LXX. Griekse Overzetters te regt geplaatst, na het tweede Boek der Chronyken, dewyl het begint, daar dit eindigt.

β. Dit Boek verthoont, hoe dat God naa 't eindigen van de 70 jaaren der gevangnisse, volgens zyne belofte, een groot gedeelte der Joden wedergebragt heeft na Canaän, de oude Erffnisse van Gods Volk, 't welke naa 't overwinnen van vele zwarigheden, den Tembel ¹⁸⁾ herbouwt, en den Godsdienst wederom herstelt heeft, volgens de Wet.

b. Dus beschryft ons de Heilige Geschiedenisschryver

¹⁸⁾ Waarschijnlijk omissie van de drukker; een b is een gespiegelde p.

α. De wederkeeringe der Joden na Canaän onder het geleide van Zerubabel, met de herstellinge van den Godsdienst, en den Tempel, [Cap. 1-5](#) ¹⁹).

β. De gelukkige voortzettinge van den Tempelbouw onder Darius den Koning van Persen, waar in wy ontmoeten

1. De daden van Darius, die op het bericht van de Landvoogden, aangaande den Tempelbouw,

AA. bevel geeft, om de oude Archiven te doorzoeken, met het gelukkige gevolg, [Cap, VI: 1-5](#).

BB. ordres afvaardigt aan de Stedehouders, om den Tempelbouw niet te verhinderen, maar te bevorderen, [Cap. VI: 6-13](#).

2. De daden van de Joden, die van Darius bevel en verlof gebruik makende, den Tempelbouw volvoeren, ten hoogstatelyk inwyen, vers 14 ²⁰).

J.a.α. Onze opgelezene Textwoorden vertoonen ons de inwyinge van den yverig volbragten Tempelbouw, met vreugde, en met Offerhanden.

β. Onder alle Texten quam my geen gepaster voor, op, de omstandigheden van tyd, plaatze, en zaken, als die wy U zo even hebben voorgelezen ; dewyl dat onze Kerk dezelve lotgevallen heeft gehad met den Tempel van Jerusalem, en nu, ook wederom gelukkig herstelt is.

1. Verleent dan tot overweginge van dit stuk aandachtige ooren, en opmerkende herten.

2. Maar gy, ó groote en alomtegenwoordige God, die wel niet en woont in een Huis met handen gemaakt, woont in 't midden van ons,

¹⁹ Esra 1 : 5.

²⁰ [Esra 6 : 16-18](#)

maak dit Huis tot een Bedehuis voor alle Volkeren: kome met uwen Geest, en Genade tot ons, op dat men mag zeggen, gewisselyk is de Heere aan deze plaatze: zegen den aanvang, en de eerstelingen van den Dienst uwes Knechts in dit nieuwe Godshuis: laat uw vrymoedige Geest hem ondersteunen, op dat hy niet alleen onder dezen grooten toevloed van inwoonders, en van vreemde, maar altoos zo mag spreken, dat hy daar mede in de groote, en algemeene Vergaderinge van levendige, en van doden, voor uwen Rigterstoel kan bestaan. Laat dog niemand ongezegend uit dit uw Huis heenen gaan: Hebt gy ons eene nieuwe Kerk gegeven, geef ons doch ook een nieuw herte, om u te vreezen alle de dagen van ons leven. Zegen uw Woord, dat nu, en voortaan in dit Huis zal gesproken worden, tot bekeeringe, en Heiligmakinge, om uwes grooten Naams wille. Amen.

b. Om onze aandacht in de verhandelinghe dezer stoffen na ordre te bestieren, zullen wy, daarin op twee Hoofdzaken acht geven:

α. Op de gelukkige voltojinge van den Tempelbouw met alle zyne omstandigheden, [vers 14, 15](#).

β Op de plechtige Inwyjinge des Tempels, met vreugde, en met offerhanden, [vers 16, 17](#).

By het eerste zien wy

1. Den voorspoedigen Tempelbouw, *ende de Oudsten der Joden bouwden, en gingen voorspoediglyk voort.*

AA. De personen, die het werk deden, of lieten doen, worden genoemd *de Oudsten der Joden*. Deze zyn de eerste, aanzienlykste, en voornaamste onder het Volk Gods ; de Hoofden der Vaderen, [Esra I: 5](#). De Arabische Overzetter zet het over, *de Raad der Joden*, de LXX voegen 'er by, *en de Leviten*.

BB. *Deze bouwden, en gingen voorspoediglyk voort door de profetie der Profeten.*

⚡⚡ Het Gebouw, dat zy bouwden, was de *Tempel*, het Huis Gods, dat wel eer door een groot en machtig Koning, te weten Salomo, is gebouwt geweest, doch door Nebukadnezar den Koning van Babel, die Jerusalem ingenomen, en verwoest hadde, met vyer is verbrand, maar op het bevel van Cores wederom is begonnen herbouwt te worden, gelyk de grond daar toe is gelegd geworden in het tweede jaar na de wederkeeringe der Joden uit Babels gevangnisse, [Esra III: 8-10](#), daar veele van de oude lieden, die het eerste Huis, namelyk den Tempel Salomons, gezien hadden, ende dit Huis in zyne grondlegginge voor haare oogen zynde, weenden met luider stemme, [Esra III: 12](#). Daar op is het werk der herbouwinge door de zwaarigheden der tyden, ene door de tegenkatinge van de vyanden der Joden eenige jaren steeken gebleven, doch nu wederom ondernomen en voortgezet, want de Heilige Schryver zegt

JJ. *Zy bouwden, en gingen voorspoediglyk voort, door de Profetie,*

aa. De personen, die krachtig op den opbouw van den Tempel, door hunne vermaninge en opwekkinge, aangedrongen hebben,

αα. waren *Haggai*, en *Zacharia de zoon van Iddo*.

J. Deze waren twee Profeten, die na de wederkeeringe uit Babels gevangnisse leefden,

JJ. Deze beide hebben door hunne Profetien, en opwekkinge veel tot den tempelbouw toegebracht, gelyk hun beider Profetische Schriften, noch voor handen, kunnen getuigen.

ββ. Deze beide hadde God gezonden, om den Joden Tempelbouw te gebieden, en door dezelve hun enen goeden uitslag belooft: Haggai toonde zeer nadrukkelyk aan, dat het Huis des Heeren moeste gebouwd worden, en dat het schande was, *dat de Joden in gewelfde huizen woonden, en des Heeren Huis lieten woest leggen*, [Hagg. I: 4](#). Zo sprak ook Zacharia tot Zerubabel, om hem aantemoedigen tot den

Tempelbouw, met de belofte van eenen gelukkigen uitslag, *dat zyne handen, die dit Huis gegrondvest hadden, het zelve ook zouden voleindigen*, [Zach. IV: 9](#). Dat zelve getuigt ook Esra van deze beide Mannen Gods: *Haggai nu de Profeet, en Zacharia de zoon van Iddo, Profeten, profeteerden tot de Joden, die in Juda, en te Jerusalem woonen, in den Name des Gods Israëls profeteerden zy tot hen: doe maakte zig op Zerubabel de zoon Zealthiëls en Jesúa de zoon Jojadaks, en begonnen te bouwen het Huis Gods, die te Jerusalem woont, en met haar de Profeten Gods, die haar ondersteunden*, [Esra V: 1, 2](#).

bb. De vermaninge, en Profetie van deze twee Gods gezanten was niet te vergeefs, want de joden hoorden na de stemme des Heeren, hares Gods, en na de woorden zyner Profeten, [Hagg. I: 13](#). Zy bouwden en gingen voorspoediglyk, voort; zy sloegen yverig de handen aan 't werk, en gingen er onvermoeit mede voort; *Zy bouwden met groote steenen, en leiden het hout in de wanden*, [Esra V: 8](#).

2. Desselfs volmakinge, die

AA. Op zig zelfs beschreven word, *zy bouwden, en voltrokken het*, dat is met korte woorden, zy gingen alzo yverig met het werk voort, dat zy het ten laatsten gelukkig ten einde bragten, voor zo veel het wezentlyke van 't gebouw aanging, eenige sieraden uitgezondert, die er naderhand bygedaan zyn.

BB. In 't byzonder toont de Heilige Schryver nauwkeurig aan, door wiens bevel, en wanneer de Tempel gebouwt en voltrokken is.

⚡⚡ Aangaande het eerste wyst hy aan

aa. De Opperoorzake van den Tempelbouw; het geschiede *na het bevel van den God van Israël*.

αα. God word hier genoemt *de God van Israël*.

ƒ. Om dat God onder het Oude Testament, *de Heidenen op hunne wegen heeft laten wandelen, alleen de God van Israël was, aan 't welke*

hy alleen zyne Inzettingen, en Regten bekend maakte, [Ps. CXLVII: 19, 20](#). Hoort Israël, zegt hy daarom, ik zal onder u betuigen, Ik God ben uw God, [Ps. L: 7](#).

ff. In 't byzonder word God, een *God van Israël* genoemd;

f Omdat hy met den Aartsvader Israël, die te voren Iacob genoemd wierde, zyn Verbond vernieuwt heeft, dat hy met desselfs Grootvader Abraham gemaakt hadde, en dat hy aan Jacob veele uitneemende beloften gedaan heeft.

ff. Om dat hy zig daar na als een God zynes Zaads heeft bewezen, door het zelve op zo eene wonderbaare wyze, uit Egypten te voeren, in Canaän te leiden, en nu het zelve uit Babels gevangenis wede in de beloofde erfenisse van Canaän te brengen.

ββ. Deze God van Israël hadde bevolen dens Tempel op te bouwen, hebbende de Profeten Haggai, en Zacharia gezonden, om dit bevel des Heeren aan zyn Volk bekend te maken, gelyk Arthasasta, de Koning van Persen, dit bevel des Heeren erkent, en in zynen brief daar van gewag maakt, [Esra VII: 23](#).

bb. Hy nu, die dit bevel door zyne Profeten aan zyn Volk hadde gegeven, heeft ook als een God, die de herten der Koningen in zyne hand heeft, als waterbeeken, en neigt tot al wat hy wil, [Prov. XXI: 1](#). De herten van de Koningen van Persen bewogen tot zynen Tempelbouw; daarom word er bygevoegt, *en na het bevel van Cores Darius, en Arthasasta Koningen van Persen* ²¹⁾

²¹ Josefus Scaliger de emend. Temp. p.m. 593. Geeft dese nette Lyst van de Persiaanse Koningen:

Cyrus	Artaxerxes Longimanus
Cambyses	Darius Nothus
Smerdis	Artaxerxes Mnemon

αα. De Koningen van Persen, die bevel gegeven hebben tot den Tempelbouw

β. Zyn deze twee Cores, en Darius.

β *Cores*, van de ongewyde Schryvers Cyrus genoemt, was de eerste der Persianen, die over gants Asien, een wyd uitgestrekte Heerschappy voerde, hy staat by de ongewyde Schryvers, en voornamelyk by Xenophon te boek, als een aller voortreffelykste Vorst. De Profeet Jesaias heeft zynen naam lang voor zyne Geboorte genoemt, en bekend gemaakt: Ja de Heere heeft duidelyk aan hem een uitgestrekt Ryk beloofd, en laten voorzeggen, dat hy zynen Tempel zoude bouwen: *Die van Cores zeid, hy is myn Herder, en hy zal myn welgevallen volbrengen, zeggende ook tot Jerusalem, word gebouwt, en tot den Tempel, word gegrondvest, [Jes. XLIV: 28](#). [Jes. XLV: 1-7](#) ²²⁾ ²³⁾*

ββ. Hier by word gevoegt *Darius*.

β. Dewyl dat 'er verscheidene Koningen van Perfien geweest syn, die den name van Darius gedragen hebben, als Darius Hystaspis zoon, Darius Nothus of de Bastaard, en Darius Codomannus; zo komt in bedenkinge. wie dat deze Darius is geweest, onder wien de Tempel gebouwt is.

ββ. Wy oordeelen met verscheidene voorname Uitleggers, en geleerde Tydrekenaars,

✕ Dat deze Darius niet kan geweest zyn

Darius Hystaspis

Achos

Xerxes

Darius Codomannus.

²² Moet zijn: [Jes. 44: 28](#)

²³ Men wil, dat de Joden in Babel aan Koning Cyrus het Boek van den Profeet Jesaias zouden verthoont, en hem die Godsspraake zouden aangewezen hebben, waarin hy met naam genoemt staat, en dat dit Cyrus zoude bewogen hebben, om den Joden vryheid te geven.

AAA. Darius Codomannus, want die is de laatste Koning der Persianen geweest, dezelve, die door Alexander den Grooten is overwonnen.

BBB. Noch Darius Nochus, of de Bastaard ²⁴). want dan zouden de Joden, die den tweede Tempel gebouwd hebben, ongemeen lang moeten geleefd hebben, en byna 200 jaren oud zyn geworden: Want [Hagg. II: 4](#) ²⁵) word gezegt, *wie is 'er onder u lieden overgebleven, die dit Huis gezien heeft, en hoedanig ziet gy het zelve nu, is dit niet, als niet in uwe oogen.* Waaruit blykt, dat 'er in dien tyd nog mensen in 't leven zyn geweest, die den eersten tempel gezien hadden ²⁶)

ЖЖ. Dat deze Darius is geweest Darius Hystaspis zoon; want uit [Esra IV: 5, 24](#). blykt, dat hy door Darius verstaat den eersten Darius, die op den tyd van Cyrus gevolgt is ²⁷)

ff. Deze beide Koningen hebben bevel gegeven tot den opbouw des Tempels, van Cyrus leest men dit [2 Kron. XXXVI: 22, 23](#). [Esra I: 14](#) ²⁸) onder zyne regering is de grond tot de Tempel gelegd, [Esra III: 10](#). hoewel, Cyrus ten laatsten wederom afkeerig is gemaakt van de Joden,

²⁴ Dit gevoelen heeft Scaliger de Emendat. Temp. in prolegom. p. 42-44 & pag. m. 591.

²⁵ Thans Haggai II: 3

²⁶ Scaliger wil dit ontkennen, vertaalt daarom de woorden van Haggi wenschender wyze; ô indien iemand onder ulieden de heerlijkheid des eersten Huizes gezien haddc, De Emend. Temp. p m. 603 als ook Jongmannus, die 'er eene andere vertalinge aan geeft; dog beide te onregt.

²⁷ Begeert iemand meerdere redenen voor dit gevoelen, die leze het weergalozc werk van onzen hooggeachten Meester H.S. van Alphen over Dan. IX. In de Bylagen 3, Deel, p. 227-256 en F. Fabritius, [Leerrede over de vernieuwde Kerk te Hoogmade](#).

²⁸ *Zo zegt Kores, koning van Perzie: De HEERE, de God des hemels, heeft mij alle koninkrijken der aarde gegeven; en Hij heeft mij bevolen Hem een huis te bouwen te Jeruzalem, hetwelk in Juda is*

door hunne vyanden, gelyk te zien [Esra IV: 5](#). Na dat de Tempelbouw nu eenen langen tyd hadde stil gestaan, heeft Darius bevel gegeven denzelven op te bouwen, [Esra VI](#).

ββ. Hierby word gevoegt Arthasasta Koning van Persen.

Ј. Door desen verstaan wy den zoon van Xerxes, die anders dan Artaxerxes Longimanus of Langhand genoemt word, die in den tyd van Esra Koning van Persien is geweest, hoewel de naam van Arthasasta ook wel een gemeene naam van de Koningen van Persien kan geweest zyn, als Pharao van de Koningen van Egypten.

ЈЈ. Deze Artaxerxes Longimanus, of Arthasasta word hier opgenoemt, niet als of hy onmiddellyk op Darius zou gevolgt zyn, en iets tot den opbouw van den Tempel gedaan heeft, maar om dat hy den Tempel begiftigt en versiert heeft; [Esra VII: 27](#)²⁹).

ЈЈ. Den tyd wanneer de Tempel volmaakt is geworden, geeft ons de Heilige Geschiedenisschryver te kennen, als hy

aa. Ten opzichte van de volmakinge in 't gemeen zegt: *Dit Huis werd volbragt,*

αα. Het onderwerp is *dit Huis*.

Ј. Door *dit Huis* word verstaan de Tempel te Jerusalem, welken Nebukadnezar de Koning van Babel de Chaldëer hadde vernielt, en 't Volk na Babel wechgevoert ; Dit Huis, waarvan de fondamenten ten tyde van, Koning Cores, of Cyrus waren gelegd, doch waarvan de opbouw door de vyanden van Gods Volk van die tyd af, tot aan Koning Darius, was verhindert, en gestremt, maar in het tweede jaar van Darius wederom begonnen, [Esra IV: 24](#). [Hagg. I: 1-14](#).

ЈЈ. En met recht word de Tempel een *Huis* genoemt, of een Huis Gods, als in 't volgende, om dat God daar in 't Heilige der Heiligen, tusschen

²⁹ Moet waarschijnlijk zijn [Esra VII: 11-26](#)

de vleugelen der Cherubinen woonde, daar zyn vyer en haard, zynen huisraad en dienaars had.

ββ. *Dit Huis word volbragt*, en kreeg dus zyn volle beslag, em daarin den Godsdienst wederom te verrichten na Moses Wet.

bb. Den eigentlyken tyd, wanneer dit Huis volbracht is, bepaalt ons de Heilige Geschiedenisschryver nauwkeurig, met aanwyzinge van dag, maand, en jaar, *op den derden dag der maand Adar*.

αα. De *Maand Adar* was by de Joden de twaalfde maand van hun heilig Jaar ³⁰), en quam ten deelen met onzen maand Februarius, en ten deele met onze maant Maart overeen. Alzo was het in den maand Adar, op den derden dag dier maand, dat de Tempel volbouwt was.

ββ. Het eigentlyke Jaar van de voltojinge des Tempels, *was het sesde jaar van 't Koningryk des Konings Darii*, namelyk van Darius Hystaspis zoon. Dierhalven is de Tempelbouw eigentlyk in vier jaren voltrokken, zynde wederom by de hand genomen in het tweede jaar Darii. [Esra IV: 24](#). begint men te rekenen, van den tyd, dat de Fondamenten des Tempels gelegd zyn in het eerste of tweede jaar van Cores, tot in 't sesde jaar van Darius, dan zullen er meer als 20 jaren verlopen zyn, eer dit gebouw zyn volmakinge heeft gekregen. Dat de Joden Joh. II: 20, zeggen ; zes en veertig jaren is over dezen Tempel gebouwt, moet niet van de opbouwinge, maar van de herstellinge, en vernieuwing des

³⁰ De Joden hadden tweederlei Jaren, een het welke begon van den maand Nisan, Exod, XII: 2, en het heilige jaar genoemd wierde, omdat de Feesten daarna geregelt wierden: het andere begon met den Maand Tisri, overeenkomende met onzen September, en October, en wierde het burgerlyke jaar genoemd, om dat men zig daarvan in alle burgerlyke zaken bediende. Ziet Reland Antiq. Hebr. Joh, Meijeri Antiq. Sacr.

Tempels door Herodes, welke by gedeeltens geschied is, verstaan worden ³¹).

β. Dit werk tot dus verre volbragt zynde, wierde op eene statige en plechtige wyze met blydschap, en dankbaarheid tot den dienst Gods ingewyd, en ingezegent.

1. De Inwynging beschryft ons de Heilige Geschiedenisschryver in 't gemeen: *En de Kinderen Israëls, de Priesters, en Leviten, en de overige kinderen der gevangnisse, deden de Inwynging van het Huis Gods* ³²).

De Persoonen

AA. Die tot dit werk gerechtig waren, zyn

✠✠ *De Kinderen Israëls*, waar door, na onze gedachten, verstaan moeten worden die van den Stamme Juda, en Benjamin, welke, door Nebukadnezar gevankelyk na Babel waren weggevoert, en onder de Regering van Cyrus verlof verkregen hadden, om weder na Judaea te keeren.

bb. Hier by worden gevoegt, *de Priesters, en Leviten*, beide nakomelingen van Levi.

αα. De Priesters waren de aanzienlykste uit den Stamme Levi: want God hadde aan Aäron, en aan zyne zonen, het Priesteramt alleen gegeven, en 't zelve door een wonderwerk bevestigd, [Num. XVII.](#) hunne verrichtinge en bezigheden waren, dat zy offerden, het reukwerk aanstaken, het Volk zegenden, het onderscheid tusschen het reine, en onreine bekend maakten, en voorts alle dienstwerk in den voorhof der Priesters, en het Heilige verrichteden, komende het den Hoogenpriester alleen toe, op den Groten Verzoenings-dag in 't Heilige der Heiligen te gaan, en verzoeninge te doen voor het Volk.

³¹ Ziet hier over onzen grooten, en dierbaren Gamaliël, den Hoog-Eerw: Heer Professor F.A. Lampe, in zyne verklaringe over het Euangelium Johannes.

³² [Esra 6: 16](#)

ββ. De Leviten waren de overige kinderen Levi, die als Medehelpersden Priesters toegevoegt waren, zy waren Poortiers, Zangers, Speellieden, Schatbewaarders, en diergelyke.

JJ. Hier by komen *de overige kinderen der gevangenis*, dat is, die uit de Gevangenis waren wedergekomen, [vers 21](#). Of uit de Gevangenis van Babel, of uit die van Assyrien, want het is zeker, dat ook veele uit de andere Stammen na Jerusalem zyn wedergekeert.

BB. Deze alle, als een hert en ziel, deden de Inwyng van het Huis Gods.

ℵℵ Hier word gesproken van de Inwyng des Huis Gods,

aa. Het Grondwoord beteekent inwyen, toewyën, iets van een gemeen tot een byzonder, en heilig gebruik af te zonderen, 't welk onder het Oude Testament geschiede niet alleen met gebeden, en dankzeggingen: maar ook met Vreugde, met Gezang, met Cymbalen, Luyten, en met Harpen, [Nehem. XII: 27](#).

bb. Zulke inwyngen waren by de Joden gebruikelijk; dus plachten zy, de byzondere Huizen in te wyën: Zo heeft de L. Psalm ³³) dit Opschrift, *een Psalm, een Lied ter inwyng van Davids Huis: Zo wierden de mueren van Jerusalem plechtig ingewyd*, [Neh. XII: 27](#). Vooral hadde dit plaats omtrent de heilige Gebouwen, zo wyde Moses' den Tabernakel met al deszelfs gereedschap plechtig in, [Exod, XL: 9-15](#). [Lev. VIII. 10](#). Salomo zynen prachtigen Tempel, [I Kon. VIII](#). Ja God zelfs heeft deze beide Gebouwen, den Tabernakel en Tempel, ook plechtig ingewyd, en geheiligt: den Tabernakel, *als hy nederdaalde in de wolke, en dat de Heerlykheid des Heeren den Tabernakel vervulde, zo dat Moses daar niet kon ingaan*, [Exod. XL: 34, 35](#). Zo vervulde de Heer ook Salomons

³³ In feite [Ps XXX: 1](#)

Tempel met een wolke, dat ook de Priesters niet konden staan, om te dienen, [2 Chron. V: 13, 14](#). 1 Kon. VIII. ³⁴)

JJ. Aldus hebben dan ook de Kinderen Israëls, de Priesters, en Leviten, en de overige kinderen der Gevangnisse, den nieuwgebouwd Tempel tot een Godshuis plechtig ingewyd, geheiligt, en afgezonderd, om daarin den Godsdienst volgens Moses Wet te verrichten, en dit alles na 't voorbeeld van Moses, en Salomo, en waarschyndlyk ook op de sterke aanmaning van de Profeten Haggai, en Zacharia, die zo aangedrongen hadden op de opbouwinge, en volmakinge van den Tempel.

2. Hoe en op welke wyze nu deze inwynging is geschied, leert ons de Heilige Schryver.

AA. Zy deden de inwynging met vreugde.

⚡⚡ Hier word gesproken van *Vreugde*.

aa. Het Hebreuse Grondwoord beteekent eene groote blydschap, en vrolykheid, die door uitwendige teekens geopenbaart word; *de blydschap des Heeren is uwe sterkte, [Neh. VIII: 11](#) ³⁵*). *Sterkte en vrolijkheid is in zyne plaatse, [I Chron. XVI: 27](#). Jethro verheugde hem over al het goede, dat de Heer aan Israël gedaan hadde, [Exod. XVIII: 9](#).*

bb. Dus word er door te kennen gegeven eene inwendige ziels blydschap, welke ook door uitwendige teekens van vrolykheid bekend word door juichende Dankzeggingen, vrolyke Gezangen, Cymbalen, Luiten en Harpen, [Neh. XII: 27](#). Gelyk dus de Tempel van Salomo wierde ingewyd; *en 't geschiede, als zy eenpariglyk trompetteden, en zongen, om eene eenparige stemme te laten horen, ryzende, en lovende den Heere; en als zy de stemme verhieven met Trompetten, en*

³⁴ [1 Koningen VIII: 10-11](#)

³⁵ Thans [Nehemia VIII: 10](#)

*met Cymbalen, en andere Musikale Instrumenten, en als zy den Heere prezen, dat hy goed is, dat zyne weldadigheid is tot in eeuwigheid, [2 Chron. V: 13](#). En wat wonder, dat zy dit hier by de inwynging des Tempels deden ; daar wy van de grondvesting van denzelven Tempel lezen: *Als nu de Bouwlieden den grond aan des Heeren Huis leiden, zo stelden zig de Priesters, aangekleed zynde met Trompetten, en de Leviten, Asaphs zonen, met Cymbalen, om den Heer te loven, na de Instelling Davids des Konings van Israël, ende zy zongen by beurte, met den Heere te loven en te danken, dat hy goedig is, dat zyne weldadigheid tot in eeuwigheid is over Israël, en al het Volk juichte met groot gejuich, als men den Heere loofde over de grondlegging van het Huis des Heeren, [Esra III: 10, 11](#).**

JJ. Niemand moet het vreemd voorkomen dat de Joden, die zo lang in Babels gevangenis waren geweest, en zo vele jaren na hunne wederkeering in Canaän zonder Tempel waren geweest, thans daar de Tempel volmaakt, en ingewyd wierde, zulken vreugde bedreven. Nu was doch het verlangen der Godvruchtigen voldaan, nu was hunne begeerte vervuld, nu konden zy wederom den God hunner Vaders dienen in ruimte na de Wet, en Instelling van Moses, en in dezen Tempel den komenden Messias tegemoet zien.

BB. Daarop worden de zaken nader aangewezen, waar mede zy deze inwynging deden, *zy offerden ter inwynging van het Huis Gods, honderd Runderen, twee honderd Rammen, vier honderd Lammeren, en twaalf Geytenbokken, ten Zondoffer voor gansch Israël, na het getal der Stammen Israëls.*

⚡⚡ Eerstelyk spreekt de Heilige Schryver van de Dankofferen, die ze als eene vrywillige Gifte geoffert hebben, om aan God hunne dankbaarheid te bewyzen.

aa. *Zy offerden ter inwynging van het Huis Gods, honderd Runderen, twee honderd Rammen, en vier honderd Lammeren.*

bb. Wanneer wy daar mede vergelyken de offerhanden, die ten tyde van de inwynging van Salomons Tempel geoffert zyn, zo ontdekt zich een groot onderscheid.

αα. Als Salomo den eersten Tempel inwydde, wierden er geoffert 22.000 Runderen, en 100.000 Schaapen, [I Kon. VIII: 63](#).

ββ. Hier is het getal ongelyk minder, en geen wonder, toen was het Koningryk van Israël in zynen grootsten bloei, en voorspoed; want Salomo maakte het zilver in Jerusalem en steenen, [I Kon. X: 27](#). Doe was Israël zeer ryk, en boven alle Volkeren der aarde gezegent: maar nu was het Volk weinig in getal, door de rampspoeden des Oorlogs, en der Gevangenis in de uitterste armoede gebragt, en dus was het Dankoffer gericht na hunne tegenwoordige omstandigheden, en middelen.

JJ. Zy offerden ook Zondofferen voor gants Israël

bb. *Namelyk twaalf Geitenbokken ten Zondoffer.* ³⁶⁾

Zondofferen waren Offerhanden, die geoffert wierden voor zonden, die onwetende waren begaan, of van eene geheele vergadering, [Lev. IV](#) om dezelve te verzoenen.

ββ. Daar toe gebruiken zy *twaalf Geitenbokken*, zynde het zelve getal dat 'er geoffert wierde by de inwynging des Tabernakels, [Num. VII: 87](#).

bb. Deze offerden zy na 't getal der twaalf Stammen Israëls.

αα. De Stammen Israëls waren twaalf, na de twaalf Zonen Jacobs.

Schoon nu de tien Stammen na Assyrien gevangelyk waren weggevoert, is het zeker, dat eenige van de tien Stammen zich van te voren, ter zake van den Godsdienst, by de Stammen van Juda, en

³⁶⁾ [Numeri 7:87](#)

Benjamin gevoegt hebben, als mede dat eenige uit het Gemeene Volk in Canaän zyn gebleven, of met de Gevangenen uit Babel zyn wedergekeert, of dat sy na den aard der liefde denken op hunne afwezende broederen, hoe het ook zy.

ββ. Zy offeren voor alle hunne medebroeders, om voor hun ook verzoeninge te erlangen, en wyën dus den Tempel in, door Dank- en Zondoffer.

b. Dit alles word aan 't voorgaande vastgehecht, om aan te toonen, hoe nauwkeurig het bevel van koning Darius is agtervolgt geworden, en dat de Tempel te Jerusalem, volgens openbaar bevel van de hoge Overigheid gebouwt, en tot zyne volmaaktheid gebragt is.

J. Het een en 't andere is hier trouwens uit gewichtige, oorzaken zo nauwkeurig aangeteekent, met aanwyzinge van dag, maand, jaar, en van alle omstandigheden, die by den Tempelbouw, en desselfs inwyinge zyn voorgevallen, om de waarheid der geschiedenis en 't wettige recht en eigendom van de Joden aan Stad en Tempel te betogen, en voornamelyk om aan te tonen, dat God getrouw in zyne beloften is, die deze Tempelbouwinge, en desselfs blyde inwying door de Profeten zo lang van te voren heeft laten voorspellen, en beloven, en alzo met 'er daad getoont heeft, dat hem niet alleen alle zyne werken van eeuwigheid bekend zyn, maar dat hy een God is, die aan zyn Volk trou en belofte houd in der eeuwigheid.

TOEPASSING

B. N. Ziet daar, veel geliefde, en zeer gewenste Toehoorders, hoe de wedergekeerde Joden uit Babels gevangenis, den Tempel te Jerusalem op de aanmaaning van de twee Profeten Haggai, en Zacharia, agtervolgens het bevel des Gods van Israël, en na 't bevel van de Koningen van Persien, gelukkig opgebouwt, voltooit, en voorts den volbouwden Tempel op eene plechtige wyze met vreugde en blydschap ingewyd hebben, na de Wet van Moses, offerende Brandofferen, en Zondofferen, tot betuiging van hunne dankbaarheid, en tot verzoeninge van des Volks zonde, op dat in dezen vernieuwden Tempel de Godsdienst wederom mocht verricht worden, volgens de Wet, als in de dagen van ouds, voor de ongelukkige inneming, en verwoesting van Jerusalems Stad en Tempel, door Nebucadnezar Koning van Babel.

J. Wie twyfelt, myne Toehoorders, of wy hebben redenen, om al het verhandelde toe te passen op dezen tyd, en 't geval, waarin wy ons thans bevinden, en die plichten waar te nemen, die de Joden naden volbrachten Tempelbouw verrichteden. Immers ik vind 'er my tegenswoordig toe verplicht, daar ik door Gods goedheid het geluk hebbe tot u in dit nieuwe Godshuis voor de eerstemaal te spreken. Wy bevinden ons in het zelve geval, waarin zich de wedergekeerde Joden bevonden hebben: het eene, en 't andere, dat hun overkomen is, is ook ons lot geweest, zo in 't droevige, als in 't blyde:

α. Was Jerusalem door Nebucadnezar, Koning van Babel, belegerd, en wierd de Stad eindelyk, na een langdurig beleg, doorgebroken, van de Vyanden overrompelt, ingenomen, geplundert, van alles berooft, en met haren Tempel door het vyer verbrand, en de ongelukkige inwoonders genoodzaakt in de Gevangenis van Babel te gaan. Het

zelve is helaas onze ongelukkige Stad Bergen op den Zoom ook te beurte gevallen: en aan wien is dit droevig lot niet bekend? Echter moeten wy 'er op dezen dag iets van melden tot roem van Gods ongehoudene goedheid, die ons uit dezen dood verlost heeft, en onze Gevangenisse gewend, en die ons als de Joden uit Babel heeft doen wederkeeren na onze geliefde Stad Bergen op den Zoom.

1. Als de Fransche Koning, met zyn Krygsheir, waar voor geen Steden in Vlaanderen, Braband, Henegouwen, en Namen, bestand waren, van wegens het klein getal van Krygsvolk, en 't gebrek van 't noodige, eindelyk op den 17 April 1747 in Staatsvlaanderen was gevallen, en het zelve in korter tyd onder zyne macht hadde doen bukken, zag Nederland, wat het van den zelve te wachten hadde: Wanneer daarop, de ongelukkige Slag by Laffelt ³⁷⁾ was voorgevallen den 2 July quam het Fransche Heir voor deze Stad op den 12 July 1747 tot eene algemeene verslagendheid, niet alleen van alle Inwoonders van deze Stad, maar ook van gansch Nederland: Tusschen den 14 en 15 July wierden de Loopgraven voor deze Stad geopent, en op den 20 July des morgens vroeg begon, de Vyand deze Stad op zo eene vreesselyke wyze te beschieten, dat Hemel en Aarde in duigen schenen te vallen: Ter zelve tyd wierd onze Groote, en konstig gebouwde Kerk, door Bomben en vyerige Kogels in brand geschoten, zodat dit kostelyke Gebouw, met al wat brandbaar in en aan dezelve was, op dien zelve dag verbrande, stortende de toren in, even na den middag ³⁸⁾: zedert welken tyd myne beide waarde Amptgenoten, en ik, den Godsdienst

³⁷⁾ [Slag bij Lafelt](#) was als onderdeel van de Oostenrijkse Successieoorlog een overwinning van het Franse leger op de geallieerde legers.

³⁸⁾ De Gertrudistoren is, voorzover de [gravures van Simon Fokke](#) (naar Cornelis Pronk) aantonen, niet ingestort. Wel is de overkapping daarop verdwenen. Even goed is de kerk onbruikbaar.

dagelyks onder den blooten Hemel, in de Gracht by de Steenbergsche Poorte moesten waarnemen; gelyk ik den laatsten Godsdienst daar in verricht hebbe den 15 September ³⁹).

Van den eersten dag af aan beschoot de Vyand de Stad onophoudelyk dag en nacht, en schoon de onze hem niet schuldig bleven, maar in allen opzichten den tyd van negen weeken lang, een allerdapperst tegenweer boden tot op dien doodelyken dag, ik meene dien ongelukkigen 16 September, wanneer de Vyanden des morgens vroeg, onder eene allerschrikkelykste Bombardeeringe, de Stad overrompelden, ten deele de bresse beklimmende, ten deele door de sortie poort, Fullenius genaamt, doordringende, de Stad overmeesterden, en alreeds op de Wal waren, eer men er kennisse van hadde, en 't kleine getal van Manschap, dat in de Stad was, by een kon brengen, om den Vyand tegenstand te bieden, en waar 't mogelyk denzelven wederom ter Stad uit te dryven; het welk zoo ras als doenlyk, wierd ondernomen, daar onze dappere, by Borgers en Krygsvolk even zeer geliefde Gouverneur, en in Krygsgevallen beproefde Generaal zyn Hoogheid de Heer Prince van Hessen-Philipsthal ⁴⁰), niettegenstaande zyne ziekte, en groote

³⁹ 1747; daarna is Janssen uit de stad vertrokken.

⁴⁰ Zyn Hoogheid heeft de Krygskunde, welke het Huis van Hessen als aangeboren is, geleert in den Successie-Oorlog in Brabant en Vlaanderen, die geëindigt is in 't jaar 1713 dezelve volmaakt in Hongariën in den Turksen Oorlog; zynde daar over van den Regerenden Landgraaf Karel van Hessen Kassel, tot bewys van de betoonde dapperheid, met een aanzienlyk geschenk vereert. Hiervan heeft men blyken gezien in de verdediging van Yperen 1744. En in de ongelukkige Slag van Fontenoy, daar zyn Hoogheid de retraite van de Cavallerie gelukkig gecommandeert heeft: en voornamelyk in de wakkere verdediging van Mons in Henegouwen in 1746 daar zyn Hoogheid genoegzaam alleen het Oppergezag hebbende, doorslaande blyken van dapperheid, en weergaloos beleid heeft

lichaams-zwakheid, zich aan 't hoofd van 't Krygsvolk stelde, de Vyanden tot driemaal toe uit de Steenbergsche straat, of van voor het Hof wederom te rugge na de Markt dreef, en door zyn voorzichtig beleid, en tydige bezettinge van de Steenbergsche Poorte, oorzaak was, dat niet, het gantse Guarnisoen, en alle Borgers den bloeddorstigen Vyanden een Slachtoffer wierden:

O wat was de benauwtheid, toen niet groot, die in kelders, en verholeplaatsen verborgen waren, dorsten niet te voorschyn komen: andere zогten met angst, en schrik haar leven door eene gevaarlyke vlucht te bergen, niet wetende, waar zy gaan zouden:

De onze eindelyk de overmacht der Vyanden, die gedurig versterkt wierden, niet konnende tegenstaan, wierden genoodsaakt met het ongelukkige overschot, uit de Stad door de Steenbergsche poort, al vechtende, te retireren, en den Vyanden de Stad over te laten, na dat alvorens zyne Hoogvorstelyke Doorluchtigheid de Heer Prince van Hessen-Philipsthal, in de Steenbergsche straat, eenen schoot in zyn been ontfangen hadde.

Wat voor menschenbloed 'er gedurende dit beleg is vergoten! Wat voor eene slachtinge op dien laatsten dag is geschied ! en hoe de straaten als met doode lyken bezaait waren, zoude ik als een ooggetuige in 't breede kunnen verhalen, indien het de tyd toeliet: Maar ik spoede my tot het einde van onze rampen. Wanneer nu de Vyand zich volkomen meester van de Stad zag begon het moorden, en doodslaan, het branden, roven, en plunderen ; zo dat noch oud, noch jonk, noch groot, noch klein, noch ryk, noch arm, noch zieke, noch gequetste, Gereformeerde, noch Roomse gespaart wierden:

gegeven, verdedigende die Stad met 2200 man tegen eene ontzachelyke Franse Armee, gedurende vyf weken, waarvan niet alleen de vyanden, maar alle Officiers, en Soldaten, getuigenisse konnen geven.

Alle wierden byna naakt uitgeschud, en moesten in regen en wind, berooft van alles, in gebrek, en armoede, de een gekleed met gescheurde lappen, de andere met matten, zakken, stukken van Kamerbehangsels, en van zeilen van Schepen, en diergelyke, droevig omsukkelen ; gelyk myn Wel-Eerw: en zeer geliefde Amptgenoot, de Heer JACOBUS ADRIANUS FOLKERS, behalven oneindige slaagen, en vertrappingen, twee a driemaal van zyne kleederen is berooft, en moeder naakt eenige uren in zyn huis heeft moeten zitten, tot dat hy eindelyk met een oude deken, by geval op straat gevonden, en opgeraapt, zyne naaktheid bedekte: hoewel ik door eene byzondere bestieringe der Voorzienigheid, myne kleederen aan 't lichaam gehouden hebbe.

O hoe zuur en donker zag het er toen niet uit, hoe meenig een wenschte des morgens niet dat het avond mogte zyn, en des avonds dat het morgen was. O deerlyke dag ! ó dag van rampen, en van ongevallen, die Bergen noit zal, noit kan, noit moet vergeten.

Daarop moeste eindelyk een ieder der overgeblevene besluiten, om zich by tyd, en gelegendheid na elders te begeven, in twyfel, of hy wel oit zyne geboorte- of woonplaatse wederom zoude aanschouwen, gelyk vele onder die allerzwaarste bezoeking, verlaten, en berooft, van alles, zyn bezweken, en na hun eeuwig huis zyn heenen gegaan, waar door het getal van ongelukkige Weduwen, en Weezen, is vermeerderd geworden.

Hoe dat de Vyanden nu, geduerende de 15 maanden. dat zy de Stad bezeten, hebben huis gehouden, is genoeg bekend: Dat vyer en kogel gespaart hadden, wierd door baldadige Krygsknechten binnen en buiten de Stad verwoest. Alzo is ons Bergen op den Zoom aan 't verwoeste Jerusalem gelykformig geworden.

2. Maar wierden de Joden op eene wonderbaare wyse uit Babel verlost, kregen zy vryheid, na dat de jaren hunner Gevangnisse ten einde waren, om wederom te keeren na Jerusalem, bouwden zy de Stad en den Tempel wederom op, en wyden zy denzelven in met vreugde, en met offerhande: Zo zyn ook onze Zaken wederom ten goede verandert, onze ballingschap is veel minder geweest, als die der Joden; zy heeft maar 15 maanden geduert: want God heeft ons hulpe gezonden uit de hoogte, verwekt hebbende wylen zyn Hoog Vorstelyke Doorluchtigheid, de Heere Prince van Orange en Nassau, Stadhouder van 't Vereenigde Nederland, ons, en 't geheele Vaderland helaas te vroeg door den dood ontrukkt, die als een werktuig in Gods hand, ons den Vrede beschikt heeft; gelyk zyne Doorluchtige Voorouders, den grondslag van ons Gemeenebest, Vryheid en Godsdienst, in het tiras van hun bloed gemetselt hebben: door den Vrede te Aaken den 18 October 1748 gesloten, hebben wy onze Vyanden mogen zien vertrekken door den weg, door welken zy gekomen waren, daar door hebben wy wederom mogen keeren, als de Joden uit Babel, om onze verwoeste plaatsen te herbouwen, en den Godsdienst te herstellen na de vorige wyze. Ja de Heer heeft de herten van hun Hoog Mog: de Heeren Staten Generaal, hun Ed: Mog: de Heeren Raden van Staten, en dat van zyn Hoogvorstelyke Doorluchtigheid, den Heere Prince van Orange en Nassau, bewogen om door geheel Nederland, eene algemeene Inzameling van Liefdegaven te laten doen by alle inwoonders van ons geliefd Vaderland, tot herbouwinge van ons Jerusalem, van onze Stad, en van onzen Tempel, 't welk van een gelukkig gevolg is geweest.

β. Is Jerusalem wederom opgetimmert, is de Tempel wederom herbouwt op dezelve standplaatse, en op de puinhoopen van den eersten Tempel: Wy zyn hierin ook aan Jerusalem gelyk: onze Stad is

voor het grootste gedeelte, ja byna geheel herbouwt; onze Tempel is op de oude Grondvesten wederom gesticht, na het bevel Gods, en na het bevel van onze Hooge Overigheid, door de mildadigheid van onze Landgenoten. Het werk is voorspoedig voortgegaan. Dit Huis onzes Gods is voltrokken, en volbouwt op dezen dag, in deze maand, in dit jaar, in het sesde jaar van de gelukkige Stadhouderlyke Regeringe: Dat de Joden van den nieuwen Tempel zeiden: *Die dit Huis in zyn eerste heerlykheid gezien heeft, en ziet hoedanig het nu is, die zal het zyn, als niet in zyne oogen, [Hagg II](#) ⁴¹*) dat mogen wy ook van ons tegenwoordig Godshuis zeggen, in vergelykinge van het gene, dat het geweest is: Des niettegenstaande is het bequaam, om den Godsdienst daarin te kunnen verrichten, en ten opzichte van 't Gebouw zelfs, is het voortreffelyker, als wy ons hadden kunnen verbeelden, of te durven hopen.

b. Dewyl dat nu onze Zaaken zo syn, en dat onse omstandigheden eene groote overeenkomste hebben met die der Joden, die uit Babel wedergekeert syn, en dat dit Huis des Heeren nu ook volbracht is, zoo moeten wy, in navolginge van deselve, tot de Inwyng van dezen Tempel treden: doch eer wy daar toe overgaan, zal het onse plicht zyn, **α.** Dat wy onse dankbaarheid betuigen

1. Aan den God Israëls, die de herten der Koningen, ja van alle menschen, in zyne hand heeft, en ze neigt tot al waar toe hy wil, die door het bevel zynes willens de herten van onse hooge Overigheid, en 't herte van wylen onzen Doorluchtigsten Heer Erfstadhouder, onsterfelyker Gedachtenisse, bewogen heeft, om dit Huis op te bouwen, en het in dien staat te stellen, waar in het, tegenswoordig is;

⁴¹ [Haggai II: 3](#) (huidige versnummering)

waar voor zyn groote en heilige Naam eeuwig gedankt, en geprezen moet zyn.

2. Desgelyken zyn wy ook verplicht onze dankerkentnisse te betuigen.

AA. Aan hun Hoog Mog: de Heeren Staten Generaal, aan hun Ed: Mog: de Heeren Raden van Staten, en aan 't allerdoorluchtigste Huis van Orange en Nassau, dat zy alle zulke Vaderlyke voorzorge, en liefde voor ons gehad hebben, en ten blyke, dat zy ons lief hebben; ons deze Synagoge, deze Vergaderplaatse, dit Godshuis gebouwt hebben, Luc. VII: 5. en het zelve in dien staat gebracht hebben, waarin wy het tegenswoordig aanschouwen. Wat moeten wy, anders doen, als hunne Vaderlyke voorzorge erkennen, hunne liefde voor den opbouw van Gods Huis roemen, en ons tot erkentnisse van die weldaad, als getrouwe en gehoorzame Onderdanen bewyzen, met ootmoedige bede, dat zy in liefde en genegentheid tot deze ongelukkig geworden Stad verder gelieven voort te gaan, en dezelve met hunne gunst vereeren, tot volkomene herstellinge van al het vervallene. En vooral den Allerhoogsten, door wien de Koningen regeren, en de Vorsten der Aarde Gerechtigheid stellen, ootmoedig bidden, en smeeken,

☸☸ Dat hy onze hooge Overigheid,

aa. Hunne Hoog Mog: de Heeren Staten Generaal, die de Zaken van het Algemeene Vaderland bestieren, in hunne hooge personen zegenen, hunne Raadslagen ten besten van Land en Kerk doe uitvallen, hunne Eerestoelen bevestige, haare Hoog-Edele en aanzienlyke Huizen met allerlei tydelyke, Geestelyke, en eeuwige Zegeningen becroone, en in Genade gedenke aan al het goede, dat zy aan onze ongelukkige Stad, aan ons Jerusalem, aan onzen Tempel, en aan onze Inwoonders gedaan hebben, en dat hunne namen in eene gezegende Gedachtenisse mogen blyven, als die van Cores, Darius, en Arthasasta, die den Tempel te Jerusalem opgebouwt en versiert hebben, en dat

God hun hier namaals tot eene genadige vergeldinge geve de Kroone des eeuwigen levens.

bb. Als mede, dat Hy, wiens Naam Raad is, *hunne Edel Mogende de Heeren Raden van Staten der Vereenigde Nederlanden*, die met zoo veel yver, en volvaardigheid, de herstellinge van onze Stad en Tempel bevordert, en daartoe zulke hoogwyze, en bequaame middelen uitgedacht hebben, en die noch op zulk eene Edelmoedige wyze voortgaan, om ons te bezorgen dat 'er noch ontbreekt ⁴²⁾ met zynen Raad ondersteune, hunne aanzienelyke Personen met zyne gunst omringe; hunne voortreffelyke Familien Zegene, alle hunne onderneminge voorspoedig make, en ze in tyd en in eeuwigheid zalige, als zulke, die wel aan God, aan zyn Volk, en aan zyn Huis gedaan hebben.

JJ. In 't byzonder, dat wy God bidden voor de welvaart van het Doorluchtige Huis van Orange, opdat het zelve mag bestendig zyn, groeien, bloeien, en vruchten dragen, ten einde zich Nederland onder desselfs schaduwe altoos mag verheugen.

aa. Dat Hy, die de Almachtige is, Zyne Hoogvorstelyke Doorluchtigheid, den Heere Prince van Orange en Nassau, onzen zeer Geliefden Heer Erfstadhouder, in plaatse van wylen Zynen Doorluchtigen Heer Vader, Glorieuser Gedachtenisse, die met zo vele aandoeninge, en liefde, onse Zaken behertigt, en uitgevoerd heeft, mag bewaren als zynen Oogappel, behoeden voor alle quaad, overdekken met de schaduwe van zyne hand, en laten opwassen in alle Vorstelyke, en Christelyke Deugden, op dat hy een levendig afbeeldsel van de groote Deugden van Zynen Doorluchtigen Heer Vader mag zyn, op dat hy den Lande tot heil, de Kerke tot sieraad, en Gods Name tot Eere mag zyn.

⁴²⁾ Hunne Ed; Mog: hebben, tot herstellinge van ons Weezen Arm Kinder Huis uit de algemeene Collecte gegeven 36.000 guldens.

bb. Als ook dat de God aller vertroosting Hare Koninklyke Hoogheid, Mevrouw de Gouvernante, en waardige Voogdesse van onzen jongen Heer Erfstadhouder, trooste, en versterke, om den zwaren last, die op Hare schouders legt, te dragen, tot nut van Land en Kerke, dat Haare Raadslagen mogen gezegent zyn, haare Levensdagen mogen uitgerekt worden door eene voorspoedige Gezondheid, tot in eenen hoogen Ouderdom, opdat zy eens met blydschap den last der Regeringe mag leggen op de schouders van den Doorluchtigen Heer Erfstadhouder, het geluk van haar Huis aanschouwen, en eindelyk oud en levenszat mag ontvangen de Kroon der eeuwige Heerlykheid. De Heere geve ook, dat de beminnelyke Princesse Carolina verder mag opwassen in alle deugden, die haar by God en menschen aangenaam maaken, om Haar Hoogvorstelyke Huis tot een sieraad, haare Koninklyke Moeder tot een steun, en aan gants Nederland tot bijdchap te zyn.

BB. Dus moeten wy ook van gantscher herte bedanken.

☘☘ Onze Medevaderlanders, alle Inwoonders van 't Vereenigde Nederland, van wat stand of staat zy zyn, die op het verzoek van de Hooge Overigheid, zich zo bereidwillig en vaardig getoont hebben, om haare mildadigheid aan ons te bewyzen, door de ryke liefdegifte, welke zy in 't jaar 1749 in de algemeene Collecte ingebracht hebben, waaruit dat onze Stad en Kerk, neffens andere door den Oorlog geruineerde plaatsen en personen, zo gelukkig zyn ondersteunt, en aanvankelyk herstelt geworden. De Barmhertige en Algenoegsaame God, die hunne herten bewogen heeft tot deze mildadigheid, vergelde uit Genade deze bewyzen hunner liefde tydelyk, en eeuwiglyk: Hy doe de Koopmanschap, de stut van 't Land, groeien, en bloeien: Hy zegene de Handwerken, Landbouwery, en Scheepsvaart; hy doe alle plagen ophouden, neme eindelyk weg de aanhoudende Veepest, en make den Vrede van 't Vaderland zoo bestendig, opdat niemand van de

Ingezetenen, of van hunne Nakomelingen oit weder gelegenheid mag hebben, om liefde te bewyzen, tot herstellinge van verwoeste Steden, en afgebrande Kerken.

JJ. In 't byzonder

aa. Bedanken wy ook van herten alle Steden en Plaatsen, die onze ongelukkige, en arme vluchtelingen in hunne vlucht opgenomen, schuilplaatse gegeven, en ondersteunt hebben, en voornamelyk de Stad Rotterdam, welke in hare liefdewerken, aan de menigte der vluchtelingen, die daar schuilplaatse gevonden hebben, overvloedig is geweest, en onze ingewanden verquikt heeft. God late het Rotterdam tydelyk en eeuwig wel gaan ⁴³).

bb. Meld Esra niet alleen de Koningen, die den Tempelbouw bevordert hebben, maar ook die gene, die des Heeren Tempel versiert hebben: zo moeten wy hier ook met veel erkentnisse en dankbaarheid vermelden de Edelmoedigheid van wylen zyn Wel Ed: Gestr. den Heer Walter Senserf ⁴⁴), in leven Ridder, Baronnet, Burgemeester der Stad Rotterdam, en Bewindhebber van de Oost-Indische Maatschappye, die onaangezocht met een vrywillig herte aan deze Kerk een Koperen

⁴³ Wy moeten hier ook, tot lof van de Heeren Boddaart, Visvliet, en van Berlicom te Middelburg, aantekenen, dat dezelve eene groote vluantiteit van Eetwaren, ten tyde der Belegeringe, na Bergen op den Zoom overgezonden hebben, om onder de Noodlydende Borgers uitgedeelt te worden.

Vooraf kunnen wy niet voorby hier gewag te maken van de Mildadigheid van eenige Burgers van Gouda, welketen tyde van de Belegeringe twee Schepen met Eetwaren voor het Guarnisoen hebben de afgezonden, het overschot van de byeen vergaderde penningen ter somma van 652-2. door den Heer Daniel Dolegius de Kedts, Med: Doct: na Bergen op den Zoom in 't jaar 1749. hebben afgezonden, om onder de Nooddruftigen dier Stad uitgedeelt te worden; gelyk door een Predikant, een Ouderling, en een Oud-Diacon geschied is.

⁴⁴ [Walter Senserff](#), 1685-1752

Kerkkroon belooft heeft; welk heerlyk en overdeftig Konststuk desselfs nagelatene Weduwe Mevr. J. C. de Geer, door denzelven Edelmoedigen Geest bezielt, ons toegezonden heeft, en eerlang in deze Kerk tot het gebruik, en tot een altoosduerend Gedenkteeken van hun beider Edelmoedige Liefdadigheid zal opgehangen worden. God vertrooste die bedroefde Weduwe, en kroone hare dagen met heil en voorspoed!

β. Nu zal er niets overig zyn, als dat wy naa 't voorbeeld der wedergekeerde Joden, de inwynging van dit Huis doen, en dan onze Reden besluiten.

1. Wyden

AA. De Joden hunnen nieuwgebouden Tempel in, dat is ook onze plicht: Myn waarde en veelgeliefde Amptgenoot Do. C. G. Leidekker heeft daar mede dezen morgen begonnen, ik zal het werk besluiten, het is trouwens ook myn plicht, en wat zal ik zeggen, het is de plicht van u allen, Overheden en Onderdanen, gy alle moet Uwe Leeraars daar in navolgen: want uit mynen Text hebt gy gezien, dat niet alleen de Priesters en Leviten, maar ook de kinderen Israëls, en de overige Kinderen der Gevangenis de inwynging van het Huis Gods deden.

BB. Wel aan dan, myne geliefde en gewenste Toehoorders, die gy thans op dezen dag, in dit nieuwe Kerkgebouw, zo plechtig, en zo talryk zyt vergadert, en byeen gekomen. Kom aan,

⚡⚡ Laat ons dit Huis Gods inwyden

aa. Niet op eene Joodsche, Heidensche, of Roomsche wyze ⁴⁵⁾ met uitwendige plechtigheden, die in 't Nieuwe Testament, en in de eerste Kerk onbekend zyn.

⁴⁵⁾ De Joden wyden hunnen Tempel in, met uitwendige Offerhanden van onredelyke dieren, met Offerbloed, en met uitwendige vreugdteekenen: daar hoorde men het geluid der Cymbalen, Harpen en Luiten, als hier voren aangewezen is. Vele

Heidenen deden oudtyds haren Godsdienst, in de bosschen, oordeelende de Tempelen onbetamelyk te zyn, dewyl de Godheid alles ziet: van dat gevoelen waren de oude Persianen, Phoeniciërs en Celten; waarom Xerxes alle Tempelen der Grieken verwoestte. Ziet Curt. Lib. 3.

By de Romeinen, die als de Grieken veel van pragtige Tempelen hielden, wierden dezelve ook plegtig ingewyd, wanneer een Tempel gebouwt wierde, moesten de Waarzeggers, of Wichelaars eerst den grond heiligen, of verzoenen met zekere plechtigheden, de Tempel volbouwt zynde, wierd dezelve met zekere Offerhanden ingewyd, en aan deze of die Godheid toegewyd, en opgedragen. De Roomsgezinden wyden hunne Kerken in met allerlei belachelyke gebaarden en daden, Als 'er een Kerk zal gebouwt worden, word 'er eerst een houten Kruis opgeregt ter plaatse daar het groote Altaar zal staan: des anderen daags komt een Priester, wyd water en zout door bezweeringen, en gebedekens, besproeit daar mede de plaats daar het Kruis staat. en noemt den name van den Heiligen, tot wiens eere de Kerk zat gebouwt worden; De eerste steen die gelegd word, moet, vierkant zyn, op alle deszelfs hoeken moet met een mes een Kruis gcsneedcn worden; die steen gelegd zynde, word met wywater gewyd, waar na de Priester het volk vermaant, om rykelyk te offeren tot den Kerkbouw. .Als de Kerk voltooit is, dan word er de hulpe des Bisschops geëist, om de Kerk intewyën, die des daags te vooren gevast hebbende, neemt de overblyfzelen of Reliquien der Heiligen, doet ze in een kasje met drie korrels wierook, en een stuk pergament, waarop geschreven staat, wiens Reliquien het zyn, en tot wiens eere de Kerk gebouwt is: verleent daar op voor het eerste jaar een vol jaar Aflaat, en vervolgens jaarlyks eenen aflaat van 40 dagen. Daarop maakt hy 12 kruissen aan de wanden van de Kerk, en gaat uit dezelve, blyvende alleen een Diacon in de Kerk, wanneer hy ondertusschen verscheidemaal rondom de Kerk gaat, dezelve besproeiende van buiten; eindelyk klopt hy met zynen Bisschops Staf aan de Kerkdeure, zeggende of zingende, *doet open de poorten, gy eeuwige deuren, dat de Koning der eeren inga*; waarop de Diacon van binnen antwoord, *wie is de Koning der eeren?* Dit ten derdemaal gedaan zynde, word hem de deur geopent, wanneer hy dezelve ingaande zegt, *vrede zy dezen huize*: dan word er asch in de Kerke gestrooit in de gedaante van een Kruis, waarin hy met zynen Bisschops staf aan de eene zyde schryft het Griekse, en aan de andere het Latynse A, B, C. Waarna hy assche en wyn in 't wywater doet, verscheidene Kruissen maakt, ten laatsten den Altaar

bb. Maar laten wy dit doen op eene Christelyke wyze.

αα. Met dit nieuwgebouwde Godshuis van het gemeene gebruik tot den Godsdienst aftezonderen, en met het op te dragen, niet aan eene zoogenaamde Heilige, die mogelyk noit in de wereld is geweest, maar aan den waren en levendigen God ⁴⁶).

wyd, gaande zevenmaal rondom denzelfen, en dien gezalft, en bewierookt hebbende, doet hy het Kasjen met de Reliquien daarin, waar na hy de Kerk wyd, en zalft, en ten laatsten het Kerkhof. Dit alles onder het opzeggen van verscheidene Gebedkens, en het zingen van Gezangen, met veele zeldzaame beweegingen en grillen. Ziet hier van breeder het Pontificale Romanum edit. Venet, apud Juntas 1561. p.m. 101. quod olim fuit Johannis Kuyphii primi Episcopi Groningani.

⁴⁶ Van de Kerkinwyng in de drie eerste Eeuwen na Christus, lezen Wy nergens, waarschyndlyk, om dat de eerste Christenen geen Kerken gehad hebben. De Apostelen hielden hunne byeenkomsten in den Tempel, in de Synagogen, en in de byzondere huizen der geloovigen. Origenes getuigt in zyn boek tegen Celsus, dat de Christenen geen Tempelen hadden: de Heidenen beschuldigden de Christenen, dat zy zonder Tempelen waren, gelyk te zien is by Minutius Felix, en Arnobius contra gentes lib. 6. Men leest in de geschiedenissen van dien tyd, dat de Christenen ten tyde der vervolginge op de Graven der Martelaren t'samen quamen, en daar hunnen Godsdienst verrigteden. V. Suicerus in voce *ναός*. Maar sedert Constantyn de Groote aan 't Ryk gekomen is, zyn de Tempelen der Heidenen in Christen Kerken verandert, en nieuwe Kerken van den grond opgebouwt: Van die tyden af aan, leest men van de inwyngen der Kerken, waar door de Ouden niet anders verstaan hebben, als de afzonderinge van dezelve tot den openbaaren Godsdienst: dus wierde de eerste daad van Godsdienst genoemt de inwyng. Cyprianus zegt van Aurelius den Belyder, welken hy tot lezer hadde aangestelt, dat hy de lezinge ingewyd heeft, waar door hy niet anders wil zeggen, als dat hy het Ampt van Lezer in de Kerke begonnen heeft. Vid. Cypriani Epist. 37. In de vierde Eeuw heeft men veel blyken van de inwyng der Kerken. Eusebius getuigt in 't X. Boek, dat het een gewenst gezigt was in alle Steden de inwyng der Kerken te zien. De Kerk, welke Constantyn de Groote op het Graf van Christus hadde doen bouwen, wierd in zyne tegenwoordigheit van eene groote meenigte

ββ. In 't byzonder moeten wy dit Huis inwyen en heiligen

J. Door Gebeden tot God:

Oostersche Bisschoppen ingewyd. Ziet Eusebius IV. Boek van 't leven van Constantyn. De plegtigheid der inwyinge bestond gemeenlyk uit eene Dankzegginge tot God, en somtyds ook uit de Lofvermelingen van den Stigter der Kerke: somtyds wierden er by die gelegenheit veele Redenvoeringen gedaan. Eusebius getuigt in zyn X. Boek, van de inwyinge der Kerke, ten tyden van Constantyn, de Opzienders der Kerke, zo veel als er tegenswoordig waren, hielden Lofredenen.

Dezelve Eusebius zegt in 't. IV. Boek van 't leven van Constantyn; de Priesters Gods versierden de plegtigheid, ten deelen door Gebeden, ten deelen door Gebeden, ten deelen door Leerredenen; sommige verhieven de gediensigheid van den godvrugtigen Keizer tegen den algemeenen Zaligmaker, en toonden de voortreffelykheid van den Marteldood: andere gaven eene Geestelyke Maaltyd aan de Toehoorders, door de Heilige Leerstukken der Godgeleerdheid toepasselyk te maken op de tegenwoordige plegtigheid: sommige verklaarden de Heilige Schrift, en ontdekten den verborgen en geheimen zin der zelve. Hy zegt verder; wy zelfs hebben die plegtigheid, ook verfiert met-Leerredenen, die wy in 't openbaar gehouden hebben, zo met de voortreffelykheid van 't Koninglyke gebouw te vertonen; als met den zin van de Profetische Godsspraken toepasselyk te maken op het tegenwoordige: Men plagt ook te bidden voor de ingewyde Kerke, en niemand mogte in eene Kerke dienst doen, voor dat zy behoorlyk ingewyd was. De dag van de inwyinge der Kerke was onverschillig: De Kerk, welke Constantyn heeft laten inwyën in de tegenwoordigheid van eene gehele Vergaderinge van Opzienders, is ingewyd op eenen Saturdag. Pagii Crit. In Baron. An 335.

De Kerken wierden oudtyds alleen toegewyd aan God, 't welke uit dit geval klaar kan betoogt worden. Augustinus willende bewyzen de Godheid van den Heiligen Geest, gebruikt dit bewys, dat de Heilige Geest noodzakelyk God moet zyn, om dat aan hem Kerken toegewyd worden; dewyl het een heiligschennisse zoude zyn, dit te doen aan een schepsel. V Agust. Contra Maxim, V Joseph. Binghami Origines sive Antiquitates Ecclesisticae, Vol. 3

/ . Hem dankende van herten, dat hy onze Kerk wederom herstelt, en ons dit groote voorrecht gegunt heeft, om in dit Huis wederom te samen te komen, en daarin onzen Godsdienst te verrichten.

// . Hem ootmoedig naa 't voorbeeld van Salomo, [1 Kon. VIII](#) ⁴⁷) smeekende, dat hy zelfs dit Huis heilige tot zynen dienst, dat hy de verkondiging van 't Euangelium, en de bediening der Bondzegelen daarin zegene, tot verstorninge van 't ryk der duisternisse, en tot opbouwinge van Jesus Liefderyk, dat het Reukwerk der Gebeden, dat hier ontstooken zal worden, hem aangenaam zy, om Christus wille: Dat onse Psalmen, en Lofzangen hem mogen behangen, en dat onse Liefdegaven, die wy in dit Huis zullen inbrengen, in den Gelove mogen geschieden, en eene Genadige vergeldinge erlangen.

J . Door een vast opzet en voornemen des herten, om voortaan neerstig tot dit Huis op te gaan, en andere daertoe op te wekken, *Komt laat ons opgaan tot den Berg des Heeren*, [Jes. II: 3](#). Och dat het God gave, dat wy zoo mochten voortgaan, als wy dezen dag begonnen hebben! och mochten grote en kleine, Overheden en Onderdanen dit voornemen hebben, om malkanderen in dezen tot opwekkinge, en tot stichting te zyn. David was een groot Koning, en een dapper Krygsman, nochtans stelde hy het onder het allerwenschelykste, dat hy van den Heere kon bidden, zeggende: *Een ding hebbe ik van den Heere begeert, dat zal ik zoeken, dat ik alle de dagen mynes levens mag wonen in het Huis des Heeren, om de liefelykheden des Heeren te aanschouwen, en te onderzoeken in zynen Tempel*, [Ps. XXVII; 4](#). vergeleken met [Ps. LXXXIV](#). De Godvrucht legt zo een luister op de Regeringe, en geeft aan een Krygsman een Leeuwen hert, dat hy niet bezwykt, waar God, en zyn plicht hem roept: Als Overheden en Bevelhebbers, *als de Edelen der*

⁴⁷ [1. Kon. VIII: 22-53](#)

Volken zich verzamelen tot het Volk des Gods Abrahams, en de Schilden der aarde Godes zyn, [Ps. XLVII: 10](#)⁴⁸). Dan gaat alles wel, dat geeft het allerkrachtigste voorbeeld aan de Onderdaanen, die doorgaans het voorbeeld van hunne Overigheden volgen.

JJ. Laten wy ook deze inwynging van Gods Huis doen, gelyk de wedergekeerde uit Babels Gevangenis deden, laten wy het doen op de rechte wyze:

aa. Niet met eene weereldsche, en zondige vreugde, met brasseryen, en dronkenschappen, waar door God onteert, en de ziele besmet word, maar met eene Geestelyke vreugde in God, juichende en dankende God, dat hy ons *verblyd, na die dagen, in welke wy het quade gezien hebben*, [Ps.XC: 15](#). En dat dit Huis, door de goedheid Gods over ons, en de weldadigheid der mensen, aan ons volbracht is, dat wy God daarin met vrolykzingende lippen kunnen loven en pryzen.

bb. Met Offerhanden,

αα. Niet met Offerhanden van Dieren, die hebben uitgedient, niet met Zoenofferhanden, die hebben geen plaatse meer, sedert *Christus met eene Offerhande in eeuwigheit volmaakt heeft de geene die geheyligt worden*, [Hebr. X: 14](#).

ββ. Maar met Geestelyke Offerhanden.

J. Offerende, als Geestelyke Priesters, onze Zielen en Lichamen op tot eene levendige, heilige, en Gode welbehagelyke Offerhande, [Rom. XII: 1. Ps I.](#)

JJ. Offerende van de Goederen dezes levens, die ons God heeft gegeven tot onderhouding van Armen en Nooddriftigen: Laat ons dan by dese plechtige inwynging den Heere vereeren van ons Goed, en

⁴⁸ Thans [Ps. XCVII: 9](#).

den Allerhoogsten van de eerstelingen onzer Inkomsten, en alzoo de Inwyinge van dit Huis voltrekken.

2. Nu zal het meer als tyd worden, dat ik my ten einde spoede,

AA. En u ten besluite

⚡⚡. Nog eene korte vermaninge doe: Dit Huis is nu herbouwt, en ingewyd, wacht u voor de zonde der Joden, die op den uitwendigen Tempel betrouwden, uitroepende: *des Heeren Tempel, des Heeren Tempel*: Gy weet, dat God eigentlyk niet en woont in een Huis, met handen gemaakt; dit Gebouw is, gelyk al wat in de wereld is, aan de vergankelykheid onderworpen, berust dan daar niet in, maar *houd u zelve, als levendige steenen op, tot een Geestelyk Huis*, [I Petrus. II: 5](#).

Bid God, dat hy uwe zielen, en lichamen make tot Tempelen zynes Geestes, om daar in eeuwiglyk te wonen.

JJ. En u dan voor het laatste, als des Heeren Priester uit dit Huis des Heeren zegenen.

aa. Dus wende ik my tot alle die in Hoogheid gestelt zyn; tot zyn Excellentie den Heer Gouverneur, den Heer Generaal de Commandant van deze Stad en Vestinge, tot U Wel-Ed: en Achtb: de Heeren van de Regeringe dezer Stad, die gy lieden het Uwe hebt bygebracht tot opbouwinge van des Heeren Huis: tot de Officiers en Bevelhebbers, en alle die over anderen gestelt zyn, God zegene u uit Zion, die Hemel en Aarde gemaakt heeft, Hy kroone Uwe Regeringe met voorspoed, Uw leven met gezondheid, Uwe zielen met heil, Uwe huisgezinnen met zegeningen, en vervulle uit zyne Algenoegzaamheid, den wensch van uw hert, in tyd, en in eeuwigheid.

bb. In 't byzonder keere ik my

αα. Tot deze Stad, en daar in tot

ƒ. Alle die tot onze Gemeente behooren,

/. Ledematen, en Toehoorders, God zegene U in uwe personen, in Uwe Huisgezinnen, en in Uwe Beroepingen, en laate Uwe oogen noit diergelyk quaad zien, als over U gekomen is: De God Jacobs zy U tot een hoog vertrek, en make U in tyd, en in eeuwigheid gelukkig.

//. Officiers, en Soldaten, God geve U, hem te vreezen, en den Koning te eeren, dat gy in uwe beroepinge getrouw moogt zyn; *Niemand overlast doen, niemand het zyne met bedrog ontvreemden, maar u vergenoegen moogt laten met uwe bezoldinge, [Luc. III: 14](#)⁴⁹*).

ff. Tot wien richte ik myne Zegenwenschingen nader, als tot U,

f. Myne waarde en geliefde Amptgenoten,

|. In deze Gemeente,

ж. God zegene U, myn zeer Eerwaarde Amptgenoot, die alle die vyandlyke bitterheden hebt: beproeft: en uit aanmerkinge van uwe geledene ongemakken, en aannaderenden hoogen Ouderdom, uwe ruste van het lastige Bedieningswerk hebt verkregen. Hy geve U in eene bestendige gezondheid noch lange jaren de zoetigheid van de ruste te genieten, en het welzyn van Gods Huis aan te schouwen, en 't zelve te helpen bevorderen.

жж. En gy, myn waarde Amptgenoot, met welke ik in 't zelve Gareel ben ingespannen, om hier de Arke des Heeren te dragen. Ik bedanke U, uit grond van myn herte, voor de hertelyke Zegenwenschingen dezen morgen over my uitgesproken. Ik bidde, dat de Algenoegsaame deselve in eene dubbelde maate op U Wel-Eerw: weder mag laaten nederdalen, op U Wel-Eerw: Persoon en Dienst, op dat wy als een hert en eene Ziele aan 't Geestelyke Huis des Heeren met een vernieuwden yver, en wakkerheid mogen arbeiden, ja dat wy als die twee Profeten

⁴⁹ In de tegenwoordige Maria-Ommegang geeft Johannes de Doper deze tekst ten antwoord aan de Romeinse soldaten, die hem vragen wat zij kunnen doen ter voorbereiding van de komst van de Messias.

Haggai en Zacharia, het Volk tot den Geestelyken Tempelbouw geduerig mogen aanzetten, ten einde dat ons Zion mag gestelt worden tot een Lof op Aarden.

||. God zegene U ook, Eerwaarde Heer en Medebroeder, die, hoewel in eene andere Taal, echter met ons het zelve werk doet ⁵⁰). De Heer maake Uwen Dienst voorspoedig, geevende UEerw. allerlei zegen, en doe u eens den lof, en den loon van een getrouw Dienstknecht ontfangen.

//. De Heere gebiede ook over UEerw: Broeders Ouderlingen, den zegen en 't leven, en geve U, als Mede-Opzienders over deze Gemeente, zyne Wacht waar te nemen, zyn Huis te richten, en zyn Voorhoven te bewaren: en laate noit hamerslag van twist of verdeeltheit onder ons ontstaan, maar maake dat wy altoos de handen in malkander geslagen mogen houden, om de welvaart van Gods Huis te bevorderen, en eens verwaardigt worden *wandeling te ontfangen onder die geene, die voor des Heeren aangezichte staan*, [Zach. III: 7](#)

Broeders Diaconen, God make U getrouw in zynen dienst, en geve U veel gelegeatheid, om ryke Aalmoessen in dit Huis te ontfangen, om de

⁵⁰ De Heer Jacques Auguste Goglin, Frans Predikant dezer Stad, is ons niet alleen in de Belegeringe getrouw bygebleven, maar heeft my in 't byzonder blyken zynen liefde gegeven, wanneer zyn Wel-Eerw: my onder het huilen van Kogels en Bomben verzelde, daar my, als Praeses van den Kerkenraad, gezegt was, de Kerkboeken uit de verbrande Kerk te halen, en in zekerheid te brengen: gelyk zyn Eerw: en ik, de Kerkenboeken, het Zilver, en 't Linnen tot de Avonbdmaals-bedieninge, als mede de Koperen Kerkkroonen, die, om schoongemaakt te worden, in de Kerkenraadskamer gezet waren, uit dezelve gehaalt, en op het Marquisen Hof, daar de Heeren van de Regeeringe waren, gebragt hebben, alwaar het Zilver, Koper, en Linnen geplundert is, zynde de Doop-boeken, een uitgezondert, na de Evacuatie der Stad, van ons daar weder gevonden.

nooddriftige wel te doen, en de elendige te hulpe te komen.

ββ. Ten laatsten wende ik my tot U allen, Leeraars en Toehoorders, die uit andere plaatsen en Gemeentens tot ons zyt overgekomen, om deze plechtige Inwyng van dit nieuwe Gods Huis by te wonen: God geve U allen, een vernieuwd gemoed, en een nieuw herte, en eenen nieuwen Geest in 't binnenste van u: Hy make U zelfs tot Pylaren, in den Tempel Gods, op dat gy nimmermeer daar uit moogt gaan: Hy zegene in diervoegen Uwe Personen, Huisgezinnen, Ampten, en Beroepingen, op dat gy in tyd, en in eeuwigheid moogt gezegent zyn.

BB. Nu dan, God lof, Gods Huis is volbragt, de Tempel is ingewyd, alles heeft nu zyn vol beslag. Nu is, 'er niets overig, als dat gy door dit alles aangespoort word, om aan den Geestelyken Tempelbouw te arbeiden, op dat gy: het Huis van uwe Zaligheid moogt volmaken: Gebruikt daar toe ook naarstig dit Huis Gods, om daarin gesticht, en verder opgebouwt te worden, ontbreekt er noch veel aan, zo., denkt.

Ons Huis dat zal na dezen

Volmaakt in alles wezen.

Indien gy maar tot Gods Volk, tot het Geestelyke Israël behoort, dan zyt gy niet tegenstaande uw gebrek, op den Rotssteen der Eeuwigheid gegrondvest, en kond u verzekeren, dat die Rotssteen al het geweld des Duivels en van de poorten der Helle zal verduuren. O! de tyd zal eens komen, dat gy geenen uitwendigen Tempel meer zult van noden hebben, maar dat het Lam zelfs uw Tempel zal zyn. Als het voorhangsel des vleesches zal weggenomen zyn, dan zullen de gordynen der eeuwigheid opgeschoven worden. Ja als uw aardsche huis dezes Tabernakels zal verbroken worden, dan zult gy hebben een gebouw van God, een huis niet met handen gemaakt, dat eeuwig is in de Hemelen. Amen! ja Amen! Het zy zo.

KORT EN BEKNOPT

VERHAAL

Van 't gepasfeerde ten tyde van de Overrompeling
der STAD

BERGEN OP DEN ZOOM

Op den 16 September 1747.

ALS MEDE

De Dataille van 't Guarnizoen, en de Dispositie
des daags te voren gemaakt.

NEFFENS

*Het Wedervaren, en de Ontmoetinge van den AU-
THEUR op dien dag, en de volgende dagen.*

et Guarnisoen van BERGEN OP DEN ZOOM, heeft, ten tyde van de Overrompeling der Stad, bestaan uit negen regimenten, of Battaillons, namelyk, dat van den Vorst van Waldek, van Saxen-Gotha, Lewe, Evertzen, Holstein Cottorp, Deutz, Graaf Leopold van Regteren, en de twee

Schotsche Regimenten van Coljean en Majoribanks.

Alle de Regimenten hadden ordre, om op het minste gerugt van een Attaque, of Alarm, ten eersten in de Wapens voor het front van haare Regimenten te zyn; om overal, waar het de nood vereischte, geëmploieert te worden. Het Regiment van den Graaf van Regteren hadde tusschen den 15 en 16 September de reserve in de bedekten weg, agter de Kyk in de Pot. De agt overige Regimenten waren sterk omtrent tusschen de 12 en 1300 mannen, welke effectivelyk in de Wapens zyn gekomen zynde de overige in de Werken.

De Kanonkelders onder de Ravelynen, als ook de lage flanquen van de Bastions waren wel met Kanon voorzien, en daar was ordre van zyn Hoogheit den Heere Prince van Hessen - Philipsthal, om altyd met Druiven geladen te zyn; als ook dat 'er altoos de nodige Kanoniers, en Handlangers, daar by moesten zyn, om dezelve in cas van Attacque, met gewinde schoten te kunnen bedienen.

De Mynen, waar van 'er drie op de regterhand van de Lunette Vriesland, en een voor descente in de gragt waren, als ook de Mynen onder de Bastions Koehoorn en Pucelle, waren alle gladen, en daar was ordre dat 'er altoos Mineurs by moesten zyn, om in cas van attaque dat de Vyanden daar kwam passeren, om op de Werken te stormen, dezelve re doen springen: maar 't -eene en 't andere heeft mogelyk niet kunnen geschieden, om dat de resistentie niet sterk, en lang genoeg is geweest.

' t Front van de Attacque, als Bastion Koehoorn, het Ravelyn Dedem, het Bastion Pucelle, en de Sortie Fullenius waren bezet met omtrent 500 man: de gedetacheerde posten voor gemelte Attacque, als op de regterhand de Lunette Vriesland, waren ieder met 120 man bezet. De Galleryen op de regteren linkerhand waren omtrent met 300 man bezet; het Ravelyn Wassenaar op de linkerzyde, neffens de Sortie Koning William, waren met 130 man bezet; en daar voor in de drooge Gragt was nog een post avancée agter een traverse, alwaar een Officier en 20 man geposteert stonden, op het Ravelyn Antwerpen waren 180 man, en agter de traverse in de droge Gragt neffens Antwerpen waren een Officier en 20 man.

Alle deze posten hadden ordre, om de geheele nacht continueel te vuuren, en waren voorzien met dubbelde Snaaphanen, uitgenomen die gene welke in de Galeryen waren.

Het front van de Kyk in de Pot was nog apart bezet met 450 man, en daar agter een Regiment in reserve, namelyk dat van Graaf Leopold van Regteren, als boven gemelt is.

De Communicatie tusschen de Kyk in de Pot, en de Stad, zynde de Sortie Bruinvis, was bezet met een Kapitein en 50 man.

De Lunette Gelderland op de regterzyde met een Kapitein en 50 man.

Op de linkerzyde Lunette Vriesland, Bedekte Weg, als ook de Lunet Overyssel en Groningen waren bezet met 150 man.

Alle de Buitenposten hadden niet alleen dezelve ordre, om continueel te vuuren, maar ook geheel attent te zyn op de Trenchees der Vyanden, en het minste extraordinaire gerugt vernemende, of meer beweginge in haare Trenchees horende, daarvan ten eersten rapport te doen.

Indiervoegen was de dispositie, wanneer den 16 September 's morgens vroeg omtrent vier uren aan zyn Hoogheid, den Heere Prince van Hessen-Philipsthal, en aan de Heer Generael de Jour Lely, door een Soldaat van 't Bastion Pucelle rapport wierde gedaan, dat er een generale Storm door de vyanden geschiede, en dat zy alreeds op het Bastion Pucelle ingedrongen waren: waarop ten eersten door zyn Hoogheid, de Heer Prince van Hessen- Philipsthal ordre gegeven wierde, dat alle Regimenten tot op het Plein voor 't Marquisen Hof zoude marcheren, en te gelyk wierden drie Ordonnantie-Sergeanten successivelyk na het Regiment van Regteren, dat de reserve agter de Kyk in de Pot hadde, gezonden, met ordre de Sortie van Bruinvis in te komen; dog is geen van de drie Ordonnantien, te rugge gekomen, en alzo van dat Regiment niets vernomen.

Zyn Hoogheid de Heer Prins van Hessen-Philipsthal, en de Heer Generaal Lely, verzelt van de Heeren Charbonnier; thans Lt. Collonel van. de Cavallery, en den Baron van Nyenheim, tegenwoordig Ritmeester van de Garde du Corps van Hare Koninglyke Hoogheid, begaven zig zelfs ten eersten na de plaatse, waar de Regimenten campeerden, om ze zo veel spoediger te doen avanceren, voorgemelde Prince bragte ten eersten het Regiment van Saxen - Gotha, en posteerde het zelve in de straat voor het Marquisen Hof, alwaar de Heer Generaal Thierry zig daar byvoegde. Terstond begonnen de vyanden, die zig inmiddels al op de Markt, en in verscheidene straten uitgebreid hadden, het voorn: Regiment aan te vallen. Waarop de Regimenten van Waldek, Lewe, Evertzen, Deutz, dat denzelven dag hadde moeten uitmarcheren, en dat het eenigste Regiment was, dat uit manquement van tenten in Burgers huizen logeerde, en tot geluk vergadert was, mede aan marcheerden, neffens

het Regiment van Holstein-Gottorp, en de twee Schotsche Regimenten van Coljear en Majoribanks.

De eerste Attaque begon voor 'het Marquisen Hof, en aan de Gevangen Poort. Zyn Hoogheit zig aan 't hooft van't Volk gestelt, en 't zelve vermaant hebbende, repouseerde de vyand tot op de Markt: doe was het dat zyn Hoogheit de allergrootste blyken van zyne bekende praesentie, en van zyn onvergelykelyk beleid gaf, latende de Vaandels van de Regimenten, die aan 't Quartier van zyn Hoogheit gebragt waren: om by gebrek van manschap de byzondere Vaandelwagten uit de winnen, van daar halen, en na buiten in zekerheid brengen ⁵¹) en boven al door 't commanderen van verscheide Detachementen na de Steenbergsche Poort, om de straten, en de Avenuës van die poort te bezetten, welke voorzigtige en hoogwyze Dispositie alleen het behoud was van 't Krygsvolk, en van veele Inwoonders; overmits die afgezondene detachementen de vyanden van agteren het Marquisen Hof verdreven; inmiddels dat zyn Hoogheit de vyanden van voor het Marquisen Hof na de Markt te rugge dede wyken; waar door aan de Heer Generaal Cronstrom, die op het Marquisen Hof logeerde, gelegentheid wierd gegeven, zig uit de Stad te retireren; gelyk mede de Heeren van de Regeringe dezer Stad ⁵²), welke de Burgery getrouw waren bygebleven, en die ingelyks haar verblyf hadden op het

⁵¹ De Heer Steiger, tegenwoordig Lt. Collonel van de Switsersche Guardie, heeft dit uitvoert; en ik zelfs heb verscheidene Vaandels helpen uit het huis halen.

⁵² Deze waren de Heer en Mr Anthony Willem van der Hulst, Raadsheer en Burgemeester, de Heer Johan Drabbe, Burgemeester en Griffier; de Heer en Mr Karel van Bommel; de Heer Abraham de Baudoux; de Heer de la Costris; de Heer Ryken, tegenwoordig Koopman te Amsterdam; de Heer van Genderen, en de Heer Bax.

bovengemelte Hof, door dit middel de woede der vyanden, hoewel niet zonder veele gevaren en zwaarigheden, ontquamen. De Regimenten ondertusschen meer avancerende, wierden de vyanden van de Markt tot aan de Bos Poort gerepouseert, al waar zig dezelve, meer en meer aangroeiende, wederom formeerden, de onze deden agterwaards wyken, onder een gedurig en ysselyk geroep van *Avance, Avance, tué, tué* en *Vive la Roi*. Dog wie dat wreede geschreeuw ook mogte ontzetten, de Prins verloor hier door egter zynen dappere heldenmoed niet, maar voerde de Troupen op nieuw wederom aan, rcpouserende ten tweedemaal de vyanden; waarop dezelve, zig wederom herstelt hebbende, de onze op nieuw attaqueerden, profiterende van de opgegravene straatsteenen van de Markt, van de Gabions of Schantskorven en Fascines, die zy aldaar vonden. en maakten zig daar van met 'er haast als een borstweering, waar agter zy ten deele bedekt waren, terwyl de onze bloot stonden, en het geweldige vuur niet langer konden uitstaan, ordonnerende zyn Hoogheit, dat de Regimenten op de Markt, en in de bezyden straten, hare retraite na de Steenbergse Poort zoude nemen, en om zo veel te meer: dwyl zyn Hoogheit vernam, dat een ander Corps van de vyanden langs eenen anderen weg tegen de Steenbergse Poort avanceerde. De onze retireerden hier op met Pelottons vuur, zo als dat op de holle weg gebruikelijk is. Zyn Hoogheit wierd nog in de Steenbergsche straat door een Kogel in zyn been geblesseert, egter week hy niet, maar bleef nog om de verdere ordres te geven; waarna onze Regimenten, of het overschot derzelve successivelyk, langzaam, en al vegtende, na de Steenbergsche Poort retireerden, en voor de groote overmagt der vyanden, genoodzaakt waren te wyken, en zig successivelyk ter Steenbergsche Poort uit te begeven: dringende de vyanden ondertusshen op beide zyden van de Steenbergsche Poort op

de Wal aan, zo dat de onze in het retireren over de brug nog veel Volk verloren.

De Regimenten buiten gekomen zynde, gelyk ons geloofwaardig berigt is, formeerden zig wederom op de weg na Halteren, in ordre van Batalje, wordende gesouteneert door twee Esquadrans, welke zyn Hoogheit op 't Plein had doen posteren, marcherende de Regimenten verder in goede ordre na Halteren, alwaar zy het Corps van de Linie stieten. Het Regiment van Regteren, dat afgesneden was, heeft zig eindelyk op discretie aan de vyanden moeten overgeven. De Heer Generaal Lewe, die aan de Roodeloop zeer gevaarlyk ziek te bedde lag, is in de woede der vyanden wonderlyk bewaart, en Krygsgevangen gemaakt. Ik hebbe uit de Franschen zelfs verstaan, dat de generale Storm ondernomen is met 300 Vrywilligers, waarop volgden 60 Compagnie Granadiers, die gesouteneert wierden door 16 Bataillons; zynde hare geheele Armee in gereed heit, om deze Attacque verder te ondersteunen: haar eerste attacque is geweest op het Ravelyn Dedem, 't welk zy forceerden, dringende te gelyk van agteren op het zelve ⁵³), in welke verwerringe zy de Sortie van Fullenius doordrongen, lopende met eenen de breches van de Bastions Koehoorn en Pucelle op, extenderende zig verder ter regter- en ter slinker hand in de droge Gragt, na het Ravelyn Antwerpen ⁵⁴) en Wassenaar.

De Bataillons, die in de Stad quamen door de vier breches van de Bastions, en de Sortie van Fullenius extendeerden zig op de regterhand

⁵³ Men moet weten, dat de Franschen aan beide zyden van 't Ravelyn Dedem meester waren van den Bedekten Weg, en van de Lunetten, en daar op hare Logementen hadden, en dus eene gemakkelyke descende in de droge Gragt hadden, zynde de gemetzelde Galderyen aan beide zyde gesprongen.

⁵⁴ Moet zijn 'Antwerpen'.

op het Bastion Pucelle, en op de linkerhand op het Bastion Koning William, op alle welke Bastions zy zich ten eersten verschanst hebben. Na deze detaille zal ik nu een verhaal doen van myne byzondere ontmoetingen, en gevallen, op den 16 September, en eenige volgende dagen, en van het gene dat ik gezien, en bevonden hebbe. Onze Stad is door die ongelukkige Overrompeling geworden tot een beschreijelyk Treurtoneel, waarop niet dan gruwzame vertooningen van moord, en wreedheid, van rooven en plunderen, met allerlei mishandelingen gezien wierden, en 't bloed van onnozele, zonder klein of groot, zonder zieken, of gequetsten, ja zonder Roomsche of Gereformeerde te ontzien, als beeken uitgestort wierd, als een wraakgierige vyand, diè getergt was door de langduurige defenfie van de Stad, en door het hardnekkige tegenweer op de straten, een bloedige, en wreede rolle fpeelde, waar over een weekhertige de oogen niet zoude durven opslaan, en die 'er ooggetuige van geweest is, moet by het herdenken van alle die geweldenaryen en wreedheden, nog t'zidderen en beven. Ik was nauwlyks vier weeken in onze Stad Predikant geweest, voor dat de Franschen aanquamen, en de Stad belegerden. Ik hebbe in den tyd van de belegeringe in mynen post, -en beroepinge verscheidene zwarigheden moeten ondergaan, en veele byzondere ontmoetingen gehad, maar die zyn te veel, dan dat zy in dit korte bestek kunnen voorgesteld worden; dog de laatste gevallen overtreffen de voorgaande. Ik hadde op den 15 September, de Godsdienst in de drooge Gragt verrigt, handelende over de woorden van Paulus. 2 Tim. II: 5. *En indien ook iemand stryd, die en word niet gekroont, zo hy niet, wettelyk heeft gestreden.* Wanneer dat 'er, gedurende Godsdienst, twee Hauwitters quamen nedervallen, en te bersten, egter sonder schade te doen. Ik was den volgenden nagt tot over drie uren in den morgenstond op geweest, gelyk ik het geheele Beleg door gewoon was

des nagts op te blyven, meest tot dat de dag aanquam; dog nu besloot ik wat vroeger te gaan rusten: Nauwlyks te bedde gekomen zynde, quam de droevige tydinge, dat de Franschen eenen generalen Storm deden, en alreeds op de wal waren. Ik wierd die tydinge ten eersten mede gewaar. Dewyl ik in 't huis van Mevrouw de Wed: van de Raadsheer Faure, by zyn Hoogheid den Heer Prins van Hessen-Philipsthal logeerde ⁵⁵). Ik kleede my terstond, en begaf my na zyn Hoogheid, dewelke ik ter dier tyd ten hoogsten aangedaan vond over den ongelukkigigen en onverwagten toestand van Zaken, en met een Leeuwenhart op den vyand vervolgens zag aanvallen, en alle noodige ordres hoorde geven. Wanneer nu de vyand de laastemaal na de Markt was geretireert, gink ik eens te rugge na het Logement van zyn Hoogheid, om te vernemen, hoe het daar gestelt was, alwaar ik elk en een iegelyk gereed vond, om te vertrekken, en schoon ik van veele aangezigt, en gebeden wierd, om met hen uit de Stad te gaan, konde ik egter daar toe niet besluiten, zo lang zyn Hoogheid nog in de Stad was, Ik resolveerde derhalven wederom na het gevegt te keercn, maar

⁵⁵ Al zo het Gouvernement al te naby de plaatse van de attacque stond, had zyn Hoogheid in dat huis zyn quartier genomen; hoewel het daar ook niet vry was, gelyk gebleken is uit de menigte van de Kogels die 'er ingekomen zyn: Wy hebben in de 70 Kanonskogels van 24 pond opgezamelt, en op een gestapelt, op dat ik niet spreke van de Hauwitters en van de Snaphaankogels, die waarschyndlyk uit getrokke bussen geschoten zynde, in menigte in het huis zyn gekomen. Op eene zekere nagt zat ik op de binneplaats, en zag boven 't vertrek, daar zyn Hoogheid sliep een bombe in de lugt, en die my toescheen in dat vertrek te zullen vallen; ik liep terstond in de kamer, en maakte zyn Hoogheid wakker, die my vroeg, wat 'er te doen was, ik gaf ten antwoord, dat 'er een bombe in 't vertrek stond te vallen, op dat oogenblik sprong zy, zynde gevallen vooraan in den Thuin naast de vensters van die kamer: zyn Hoogheid antwoorde, uit den slaap komende, op een tranquile wyze, zy is al geslagen, ik ruike het Kruid al, daar is geen zwarigheid, en terstond was de Kamer met rook en damp vervult, dat men niet zien konde.

tot myn ongeluk konde ik niet wederom by zyne Hoogheid komen: dewyl de Troupes zo dicht op malkanderen hielden, en het vuur te sterk was, om 'er door te passeren: Waarom ik tegen over het Marquisen Hof staan bleef, en het gevegt aenschouwde. Inmiddels kreeg zyn Hoogheid my in 't oog, zond iemand na my toe, die agter omging, om my te zeggen, dat ik buiten de Steenbergsche Poort gaan zoude, en daar zyn Hoogheid afwagten. Op die ordre ging ik naa 't Logement, en kreeg allerlei gedagten, niet wetende, of ik gaan, dan of ik blyven moeste; dog alles gewikt, en gewogen hebbende, oordeelde ik in de Stad te moeten blyven, en myne Gemeente niet te verlaten, daar my Gods Voorzienigheid tot Herder en Leeraar oven gesteld hadde: met die gedagten ging ik in huis, maar ik moet bekennen, dat ik schiclyk van voornemen veranderde, als ik het huis ledig, en van menschen ontbloot vond, die ledigheid en eenzaamheid quam my zo naar en droefgeestig voor, dat ik besloot ter Stad uit te gaan: Ik ging totdat einde in myn kamer, opende myn koffer, en nam daar uit myn gelt weg. Ik hadde voor eenige dagen van de Wel-Ed: en Agtb: Magistraat dezer Stad, myne verschotene Kerkelyke onkosten, en 't geld voor myn transport ontfangen: Om met die Geld niet belemmert te zyn, verdeelde ik het zelve in alle myne zakken, en was voornemens om door de Thuin na de Wal te gaan, en alzo uit de Stad te retireren: Edog passerende de Kamer, waar in de Heer Snoukart van Schauwenburg, Kapitein onder Deutz, en tweede Generaal Adjudant van zyn Hoogheid, doodelyk gequetst te bedde lag ⁵⁶), wierd ik van hem, doe by zyn verstand zynde, gezien, en gevraagd, *wat 'er te doen was?*

⁵⁶ De Heer Snoukart was twee of drie dagen te voren met zyn Hoogheid als Adjudant uit geweest om te recognoseeren, en in 't afgaan van 't Ravelyn Dedem door een Kanonkogel aan de schouder, en op den rugge doodelyk gequetst, en daar door geheel buiten kennis, en verstand geraakt.

hem dit kortelyk gezegt hebbende, klaagde en bad hy zeer, om hem dog niet te verlaten. Hier door wierd ik bewogen te blyven, voornamelyk uit aanrnerkinge van de liefde en vriendschap, die hy my den tyd van negen weken, dat wy met malkanderen by zyn Hoogheit waren geweest, betoont hadde. Hem dan gerust gestelt hebbende, dat ik by hem zoude blyven, ging ik eens na de voorpoort van 't Huis, daar ik van ter zyden de Troupes nog handgemeen aanschouwde.

Ondertusschen dat ik daar stond, quamen by my eenige Soldaten, die op den Vyand vuurden, en daar mede zoo lang continuêerden, tot dat 'er verscheidene schoten uit de Lievevrouwe fl:raat door een klein straatje op ons gedaan wierden, welke door Gods bestieringe al te hoog aangelegt zynde ⁵⁷⁾ ons niet raakten: egter de by my zynde manschap de vlucht na de Haven deden nemen; waarop ik besloot na binnen te gaan, alwaar ik op de binnenplaats vond een Sergeant, en een Soldaat, die zig voor een zekere deure plaatsten, om by het inkomen van de vyanden het geweer neder te leggen, en quartier te verzoeken.

Het duurde niet lang, of de vyanden, de poort van 't huis geforceert hebbende, dringen met eene groote meenigte na binnen, en massacreerden ten eersten den Sergeant, en den Soldaat met veele Bajonetsteeken. Ik dit ziende, voorspelde my geen beter lot, begaf my daarop na de kamer, alwaar de bovengemelde gequetste Kapitein lag, om daar de vyanden af te wagten welke ook dadelyk in eene groote meenigte binnen gekomen zynde, denzelven Kapitein, niet-tegenstaande alle gebeden, en smeekingen, met oneindige steeken

⁵⁷⁾ Men heeft aangemerkt, en kan het tenhuïdigen dage nog aan verscheidene mueren en vensters van de huizen zien, dat de Franschn in hunne woede en gewoone onbezonne drift doorgaans al te hoog geschoten hebben; 't welk aan velen het leven gespaart heeft, en voordeelig is geweest

met de Bajonetten ⁵⁸) op zyn bedde vermoorden. Hoewel daarna van de Fransche zyde is voorgegeven, dat dezelve zich te weêr zoude gestelt hebben, en alzo oorzaak van zynen dood zoude geweest zyn; hetwelke ten eenemaal onwaar is, en zelfs van een doodelyk gewonden, en weêrlozen man, met geen schyn van redenen kan vermoed worden.

Na dit allerafgrypelykste Schouwspel retireerde ik door eene andere deur uit dat vertrek, en ging in de kamer, die daar tegen over was, welke zyn Hoogheid voor zyne slaapkamer gebruikt hadde. Ik sloot terstond die deure, droeg Koffers, Kasten, Tafels, en al wat ik voor handen vond, tegens de deure aan en barricadeerde dezelve zo veel my mogelyk was: dit verrigt zynde, stond ik in 't midden van deze kamer, overleggende wat my te doen stond, niet anders als een gewisse dood voor oogen ziende, na die grauzame vertoning, die ik aanschouwt hadde. Waarop de Franschen eindelyk van buiten met de kolven der Snaphanen op de deur sloegen, dog vrugteloos, waarna zy ophielden, en waarschyndlyk weggingen: ik meende verlost te zyn, en dage dat 'er mogelyk ordre zou zyn gekomen, om de woede te beteugelen; dog op het onverwagtste wierd 'er tegen de vensters van dit vertrek, dat op de binnenplaats uitquam, met een vreeselyk geweld geslagen, als alles in stukken was geslagen, en opening gemaakt, zag ik een menigte van 20 of 30 Fransche Soldaten voor de vensters staan, waar van 'er een binnen klom, die nog in 't venster zittende, retireerde ik in de naastgelegene kamer, waarin de Domestiquen van zyn Hoogheid geslapen hadden, daarin gekomen zynde, vond ik tegens alle myne verwachting, drie Domestiquen van zyn Hoogheid, en mynen

⁵⁸ Deszelfs doode lichaam hebbe ik naderhand op de plaats geworpen gezien, moedernaakt uitgetogen, en zelfs van het linnen berooft, waar mede zyne wonden verbonden waren.

eigenen oppasser, met welk ik de deur, waardoor ik ingekomen was, weder toemaakte en barricadeerde, doende de deure die na de plaats ging alleen in 't slot; dewyl wy niet verder konden retireren, om alzo de woede der vyanden niet meer aan te zetten, welke ook dadelijk aanquamen, en doer vreeselyke slagen op de deur zig lieten horen. Na de eerste slagen op de deure opende ik dezelve in der haast, en gaf dus den vyanden gelegenheit om binnen te komen, welke wy op het allerrootmoedigste om quartier, en pardon verzogten; dog zy vielen als verwoede Leeuwen en Tygers op ons aan, zettende my twee Bajonetten op de borst, om my te doorstoten. Ik greep in die ongelegenheit, die Bajonetten met myne handen aan, hoorende de vier Domestiquen agter my vreeselyk schreeuwen. Ik sprak tot de vyanden in gebroken Fransch, dat zy immers met onzen dood niet gedient waren, dat ons leven haar voordeel zoude kunnen doen, om hun 't een en 't andere aan te wyzen, dat wy geen Militairen waren, dat wy quartier verzogte, en dat, wilden zy een goede goudbeurs hebben, dat die tot hunnen dienst was: op het noemen van de goudbeurs zag men eene wonderlyke veranderinge in hunne wezens, de aangezigten kregen hare natuurlyke menschelyke gedaantens weder, en men zag 'er vriendelyke trekken in. Straks trokken zy de Bajonetten te rugge, en belasten my de goudbeurs over te geven. Ik haalde het geld voor den dag, en gaf het aan eenen van dezelve over; een ander zeide daar op, dat ik hem ook zo eene quantiteit zoude geven; dog ik antwoorde hem, dat zy Cameraden waren, en den buit onder haar moesten deelen, tonende hem de ledige beurse. Daarop zag ik eens om na de vier Domestiken, en bevond, dat zy alle naakt uirgetogen, op het hembd ontkleed, en van alles berooft waren. Wanneer deze party daarop wilde henen gaan, verzogt ik dezelve om hare protectie, dog zy gaven ons geen antwoord maar gingen heen.

Wy dus voor eenen. korten tyd alleen gelaten zynde, moedigde rnalkanderen aan en vertroosteden malkanderen met Gods hulpe en bystand, die ons uit het eerste doodsgevaar gered hebbende magtig was, als het zyne goedheid behaagde, ons volkomen te verlossen ! dadelyk zagen wy daarop eene andere party op ons afkomen, die ons met dezelve furie aanviel, dog ik verhaalde hun, dat hunne makkers de goudbeurs hadden gekregen, maar dat ik nog iets voor hun overgehouden, en gespaart hadde, halende het zilver geld uit een van de zakken, en gaf hun dat, waar mede dat zy te vreden en vergenoegt heenen gingen: op deze wyze hebbe ik agtmalen na malkanderen, behalven de eerste reize met de goudbeurs, de partyen met het zilver geld, dat ik in myne zakken had, afgezet. Wanneer de laatste vertrokken waren, kwam 'er weder een andere party, aan welke ik: nu niets meer te geven hadde, die daarom alle myne zakken doorzogten, nemende myn Horologie, Etuis, Snuifdoos, en wat verder van eenige waardy was, werpende het andere als zakdoeken, tabaksdoos, sleutels, en diergelyke, op den grond, al het welke ik wederom opraapte, niet zonder bestier van de Goddelyke Voorzienigheid. Hierop kwamen 'er wederom twee aanloopen, en eisten iets te hebben, dog ik antwoorde hun, dat ik niets meer hadde, dat zy immers gezien hadden, dat hunne makkers allek myne zakken doorzogt, en alles mede genomen ludden, maar als zy met vriendelykheid aanhielden, gaf ik den eenen een bonten zakdoek, de andere verzegt om ook iets te hebben, en aan die gaf ik een en linnen zakdoek, betuigende dat het my leed dede, dat ik niet in staat was om hun meer te kennen geven, die betuiging dede ik van gantscher herte, want ik moet zeggen, dat hadde ik een millioen aan geld gehad, ik zoude ze met veel blydschap zo uitgegeven hebben. Want als myn geld weg was, was ik bedroeft, enkel en alleen daarom, dat ik nu geen gelegenheid meer hadde om uit vyanden vrienden te

konnen maken. Ten laatsten komt een Sergeant met een Hellebaard op zyne schouder, en een Haverzak op zyn rugge, grypt my na de keel en benauwde my zeer; ik vroeg, wat hy wilde hebben, dat ik niets meer hadde. Hy antwoorde ik kenne u wel; dan zag hy eens op het groote huis, dan zag hy my met myn mantel en bef aan, dan liet hy zyn oog vallen op de vier Domestiquen, en dus kwam hy in die verbeeldinge, dat ik een ander persoon was, en dat ik my dus gemaqueert en in een ander gewaad gestoken hadde, om het gevaar te omkomen. Ik betuigde hem op het allerdierbaarste, dat ik die man was, die het kleed uit wees, namelyk een Gereformeerd Predikant van deze Stad: hy dit nauwlyks willende gelooven, vorderde van my, dat ik hem de Generaal zoude leveren: ik antwoorde hem, dat ik dat niet konde beloven, dog dat ik hem zyn quartier wilde tonen; daarop greep hy my by den arm, en leide my ten huize uit, gevolgt van de vier naakte Domestiquen, die my niet verlieten. Maar wat treurig schouwspel zagen myne oogen doe!

de straten lagen mat doode lyken bezaait, alle moedernaakt uitgekleet: voor de trap van het Marquisen hof lagen drie zware doode lichamen met kale hoofden, over welke men gaan moeste, zoude men de trap opgaan. Hier ysde ik, en moest eerst by my zelf redeneren, dog ik wierd voortgesleept, ik ging door drie vertrekken van het Hof, in elk van dezelve vond ik dode, alreeds alle uitgekleet, uitgenomen dat in de Eetzaal onder de tafel een dood man lag, die zyne kleederen nog aan hadde. Ik ging met den Sergeant in 't slaapvertrek daar zyne Excellentie de Heer Generaal Cronström geslapen hadde, alwaar na allen schyn nog niemand geweest was, dewyl al de Huisraad van dat vertrek nog in zyn geheel was. Hier zegt myn Sergeant overal na den Generaal; ik toonde hem het ledige bedde, en dat de Generaal 'er niet meer zoude zyn, hy begon het te gelooven,

zeggende dat het hem leed dede, dat hy den Generaal niet had kunnen gevangen nemen.

Ik gaf hem ten antwoord, dat dit eene goede zaak voor hem zou geweest zyn, en dat by dan zyn fortuin zoude gemaakt hebben, in welk antwoord hy veel genoeg had: hy nam daarop de Slaaplakens van 't bedde, zeggende, die tot een waarteeken te wille medenennen, dat hy de eerste in de Slaapkamer van de Generaal was geweest, ik hielp ze hem opvouwen, en dus pakte hy ze in zynen haverzak, daarop ter kamer uitgaande nam hy van de tafel een tinne quispeldoor mede, my vragende of dat ook een machine van de Generaal was geweest ? ik ántwoorde van ja; waarop hy 't zelve mede in zyn Haverzak stak.

Waarna ik met hem de Steenbergsche straat opging, daar het allernaarste schouwspel te zien en te horen was; de straat kriede van Franschen, die ginds en herwaards liepen met de Bajonetten op de Snaphanen; in de huizen aan beide zyden van de straat hoorde men een vreeslyk geklop, waardoor kisten en kasten in stukken wierden geslagen, als mede het allernaarste gcschreeuw van de arme inwoonders. Ik hield mynen Sergeant doe onder den arm vast, in 't midden van de straat gekomen zynde, komt een Officier agter ons aan in eenen vollen galop gereden, zo als by neffens ons was hield hy stil, en vraagde den Sergeant, wien hy daar by zig had, welke antwoorde, *Mon Colonel, c'est un Ministre d'ici*; de Colonel het woord Minister verkeerd opnemende meende dat ik een Minister van de stad was, gebied my op eene forsse wyze, dat ik de Barrière zoude sluiten, en zorge dragen, dat de poort die na 't vyandyke Camp ging, toegemaakt wierd; wanneer ik nu daarop antwoorde, dat ik dat niet konde doen, repliceerde hy met een vloek, gy zyt dog een Minister van de Stad, maar ik zeide: dat ik geen Minister van de Stad maar een Minister van de Kerk was; doe begon hy zagter te spreken, zeggende, dat ik hem de

poort wyzen zoude, die na 't vyandyke Camp ging, 't welk ik aannam, en hem met de Sergeant aan de Steenbergsche poort bragt, alwaar hy een deel der omzwervende en plunderende Soldaten by een raapte, de brugge ophaalde, en de poort toemaakte: Ik wagtete tot dat dit alles gedaan was, in hope dat zyn Wel-Ed: my dan in zyne protectie zoude nemen: Edog ik bedroog my, want hoe zeer ik daarom aanhield en zelfs ootmoedig verzegt naast zyn paard te mogen lopen, en zyn protectie te hebben, zo gaf hy my nogtans geen antwoord: Ik hield my dus by mynen Sergeaint, die my onderweeg de Steenbergse straat weder afgaande tegen verscheidene insultes van de woedende Soldaten beschermde, die telkens met Snaphanen en Bajonetten op my aanvielen, vragende: *Etes vous Catholyque, etes vous bon Catholyque, etes vous Catholyque Romain Canaille*; zyt gy Catholyk, zyt gy goed Catholyk, zyt gy Rooms Catholyk Canaille: Wanneer ik daarop bekende een Gereformeert Predikant te zyn, van hem gescholden wierd voor een *Hugenot, kette, vervloekte Hollander, en Minister van den Duivel*; welke scheldwoorden ik oneindigmaal hebbe moeten horen. Myn Sergeant beschermde my ondertusschen, zeggende, weest wel gerust, ik hebbe uw leven bewaart, ik zal verder voor u zorgen. Eindelyk zeide hy tegens my, dat hy slegt van linnen voorzien was, of ik hem niet eenige hembden kon geven; ik antwoorde hem, indien by my dat gezegt bad aan 't huis daar hy my gevonden had, ik hem zo veel linnen zoude gegeven hebben, als hy had kunnen dragen. Hierop besloten wy wederom naa 't huis te gaan; daar komende, vond ik in 't huis meer als hondert Franschen, brekende kisten en kasten op, scheurende de behangsels af, en nemende alles wat hun voorquam; ik ging mee de Sergeant door de meenigte heen, en quam in de kamer, daar ik geloogte had, vond daar nog verscheidene Koffers, en onder anderen een van de myne, waarin het linnen was, aan den voet van myn Pavillon:

hier quamen my de opgeraapte sleutels wel te pas, ik opende het koffer, en nam daar uit 2 a 3 hembden, vragende of hy 'er meer wilde hebben, hy zeide neen, het is te veel embarrass: Ik merkte toen dat ik daar onder 't linnen nog een zakje, waarin ruim 150 gl. aan zestehalven waren, vergeten hadde, dit nam ik, overal de oogen op de Franschen slaande, met veel omzigtigheid daar uit, en verborg het in myn bedde, of 'er nog gelegenheid mogte zyn, dit daar af te brengen; wy van daar in een andere kamer willende gaan, komt my een Fransman tegen, en ordonneert my met veel brutaliteit, dat ik hem een glas bier zoude geven; ik antwoorde, dat indien hy Champagne, Bourgondie, of Rhynsche Wyn wilde hebben, ik hem die geven zoude; waarop hy lagte, en zeide, dat ik dan zoude opgeven. Ik verzoek de Domestiquen na de kelder van zyn Hoogheid te gaan, en daaruit Wijn te halen, welke verscheidene Flessen opgehaalt hebbende, tracteerde ik de gaande en komende Franschen uit eenen Porceleinen Spoelkom, welken ik by geval in de kamer vond. Er wanneer ik nieuwe gasten in de kamer zag inkomen, liep ik haar met een Spoelkom Wyn tegemoet, met verzoek van eens te drinken, om op die wijze haare woede te doen bedaren. Met dit onthaal was ik eenen langen tyd bezig, mynen hoed eens op de tafel gelegd hebbende, miste ik denzelfen; myn oppasser herinnerde my, dat hy op eene bovenkamer eenen ouden hoed van my gezien had, daar ik in 't begin der belegeringe gelogeert had, maar door de kogels en bomben vandaan was verdreven ⁵⁹). Ik belaste hem dien te

⁵⁹ Verscheidene Kogels zyn in die kamer gekomen, en hebben het Ledikant verbryzelt, en wanneer ik eens bygeval na boven was gegaan, om eenen gequetsten Domesticq van zyn Hoogheid aan te spreken, die op eenen stoel voor 't venster zat, quam een Kanonkogel in 't vertrek en sloeg een balk in twee stukken, waarvan 't eene gedeelte dien ongelukkigen op het hoofd viel, en hem

gaan halen, hy komt van boven met eenen ouden hock, en met een vollen, Haverzak; ik vroeg hem wat dat was? hy zeide, dat het zyn haverzak was, en dat hy dien gevult hadde met myn vuil linnen dat nog te passe zoude kunnen komen; ook had hy daar nog gevonden eenen Diemeten hembd-rok, hem toebehorende, en dien aangetogen. Terwyl ik bezig was met de Fransfen te tracteren, had ik myn koffer en geld altoos in 't oog gehouden. Ten laatsten zeide myn Sergeant, laten wy dat koffer in ons Regiment brengen, dan zult gy dat behouden, waarna hy en myn oppasser hl.'t koffer opnamen; ik voegde my by het bedde, nam het geld daar uit, en stak het in stilte in myn kamisoos zak, en wy gaan also te samen ten huize uit: maar wy waren nauwlyks op de straat gekomen, of wy wierden aldaar van meer als 50 Franschen omringt, die zig meester van het koffer maakten, en het zelve in stukken zogten te slaan: ik presenteerde haar het koffer met de sleutel te openen, dat zy aannamen, dat geschied zynde was 'er een, die onder zynen buit had een Finelle hembd, 't welk nauwkeurig gezien hebbende, gaf het my weder over, zeggende; *hou daar, ik doe 'er u een present van.* Ik bedankte hem, en gaf het aan mynen oppasser, die 't in zyn haverzak stak; en aldus vervolgden wy onzen weg na de Haven; Nauwlyks eenige schreden voortgegaan zynde, komen 'er eenige, welke de hembd-rok van mynen oppasser van voren en van agteren bezien hebbende, hem denzelven uittogen, en te gelijk den geheelen haverzak, met alles wat 'er in was, medenamen. Daarvandaan verder voortgaande, wierd ik van eenige aangeranst tot tweemaal toe, en hoe zeer de Sergeant zyn best dede, om my te bevryden, het mogt niet helpen, zy wilden my visiteren: na lange debatten liet ik haar myne kleederen onderzoeken, brengende telkens de hand dan tusschen de

ter aarde deerlyk gewond dede nedervallen, en 't ander stuk viel aan de andere zyde van my neder, en ik wierd doe van God wonderlyk bewaart.

broek en het kamizool? en dan wederom tusschen het kamizool en den rok, zo dat zy niet merkten, of dagten, dat ik een kamizool aanhadde: door welken vond ik het geld voor hen verborgen hield. Edog dit tot tweemaal gelukt zynde, sloeg my het hert, dat ik zo veel zorge voor het geld droeg, daar myn eigen leven nog niet in veiligheid was. Ik liet eenige sestehalven in de broek vallen, en gaf 'er eenige aan myn oppasser, en nam het zakje met het geld, en gaf het aan den Sergeant, tot hem zeggende; *ziet daar, myn vriend een kleine erkentenisfe voor den groeten dienst dien gy aan my bewyst*: hy nam het met dankzegginge aan, en bood my aan de 2 a 3 hembden, welke ik hem gegeven had, wederom te geven, dog ik liet ze hem houden. Van de Haven gingen wy door de gevangespoort, lieve Vrouwe- en Fortuinstraat na de Markt, in hope om het Regiment te vinden, waar onder de Sergeant behoorde. Op de Markt komende, heb ik gezien, dat een Roomse Vrouw met haar Kruis, en Paternoster of Rozekrans in de hand voor de Fransen op de kniën lag, en alle hare Roomse Gebedekens opzeide; maar die waren kragteloos, en deden op de gemoederen der Fransen geen effect; zy goiden Kruis en Paternofler wèg, en ontkleede de Vrouw in myne tegenwoordigheid tot op den onderrok.

Op de Markt stond een galg, die er in de Belegering was opgeregt, aan derzelver posten zag ik de Vaandels van onze Borgery vastgebonden; dog ik heb naderhand gehoord, dat dezelve te Parys in een Kerk zyn opgehangen.

Ik vond op de Markt by de galg verscheidene Fransche Officiers staan, maar weinig heul en troost voor my; ten minsten zo veel niet, dat ik mynen Sergeant daarom dorst verlaten: Ik begaf my dan van daar door de Zuivelstraat, welke aan de slinkerzyde met het vak huizen, dat daar agter was, in vollen brand stond, en quam ten einde van de oude

Woudse straat op de Wal, daar vond ik een Regiment lëren op het Bastion William, die schrikkelyk op my vloekten en scholden, maar my wyders geen quaad deden.

De Wal verder overgaande na de Steenbergsche Poort, had ik verscheidene bittere onnoetingen van quaadaardige Soldaten; ten laatsten komen 'er eenige ons tegen, welke eenen van de Domestiquen, die by my waren, tegen al het bidden van my en den Scrgcant, vreeslyk sloegen, en hem van ons af- en medenamen. Wanneer wy eindelyk op de Wal boven de Sortiepoorte quamen, waarin onze arme gequetste Officiers en Soldaten lagen, zag ik van boven van de Wal, dat onder op eene hoogte eenige weinige schreden van die Sortiepoorte af, wel in de 20 Franscn stonden, die in dezelve onder de gequetste schoten ⁶⁰). Ik heb daarna eenige van die gequetste, en ongelukkige, die arm en been verloren hadden, aangetroffen, welke miraculeus in die woede bewaart zyn, en my verhaalt hebben dat de Kogels, en over hare hoofden, en door hare mutzen en peuluwen zyn gevlogen. Door die onmenschelyke wreedheid, wil ik wel bekennen, wierd myn gemoed als buiten zig zelfs gebracht; dog bedarende, dagt ik *Vana fine viribus ira*.

Wy vervolgden dan onzen weg, en gingen aan de Steenbergse Poort wederom van de Wal door de Steenbergse en Lievevrouwestraat en onder door de Gevangen Poort, waar my onderwegen vele bedreigingen gedaan, en oneindige scheldwoorden wierden gegeven, zo dat ik eindelyk geheel verdrietig wierd, en mynen moed byna verloor. Ik zag daarop, door de Gevangen Poort doorgestaan zynde, op de Wal een Regiment, ik verzogt den Sergeant daar na toe te gaan; hy zeide dat het zyn Regiment niet was; ik

⁶⁰ Onder andere bevond, daar de Heeren Paplay en Thielen.

antwoorde, dat ik het niet langer kon uitstaan; hy liet zig daarop tot myn ongeluk overreden, daar komende vonden wy by het Regiment niet anders als geheele jonge Officiers, die op eene brutale wyze tegens my uitvoeren, zeggende: *Zyt gy Roomsche Catholyke Canaille?* de Sergeant antwoorde; *Oui Messieurs, il est un Cure d'ici, il dira de main la Messe;* dat is; *hy is hier een Parochie Priester, hy zal morgen Misse lezen.* Ik zeide, -ik ben een Gereformeerd Predikant van die Kerk, die gyliden in brand geschoten hebt, ik heb nooit Misse gelezen, ik zal ze morgen ook niet lezen; daarop wierden zy meer gaande, dreigende my dood te schieten, dog een van haar, die brutaalder was als de rest, zeide, wilt gy die Canaille eenen eerlyken dood aandoen; in Vrankryk hangt men de Hugenoten, en de Ministers van den Duivel op; en zig rot my keerende, zeide, *Canaille, gy zult opgehangen worden.* Ik antwoorde daarop, dat ik in haar magt was, dog myn Sergeant voor erger vreezende, rukte my van daar, en dus ontquam ik met vele vreeze en zorge deze dodelyke plaatse; en ging andermaal na de Haven, alwaar ik wederom van een Officier aangetast wierd, die my vreeslyk dreigde; dog een ander Officier daarby komende, redde my nog gelukkig; verder voortgaande quam 'er een my agter aan de mantel trekken; ik keerde my om, en vroeg hem wat hy hebben wilde, hy zeide den mantel: Ik toonde hem dezelve en zeide dat 'er niet veel aangelegen was, en dat ik dezelve nu wel kende missen; hy ging daarop lachende heen, en liet my de mantel houden.

Ten laatsten zeide de Sergeant tegen my: het is myn ongeluk geweest, dat ik u van daag gevonden heb, ik vroeg hem waarom? hy antwoorde, wel andere gemeene Soldaten hebben groten buit gemaakt, maar ik ben met u geëmbresseert geweest, en dus belet, om buit te maken; ik gaf hem daarop tot antwoord, dat een braaf man geen groter buit kan maken, als een eerlyk man in 't leven te behouden, en van de dood te

bevryden; waarop hy zeide: Monsieur, wil ik u de redenen zeggen, waarom dat ik u gesalveert heb; Ik ben goed Katholyk, maar een groot zondaar voor ons Heer; wanneer wy nu zo veel volk voor de Stad hebben verloren, heb ik aan ons Heer een gelofte gedaan, dat als hy my in 't leven liet tot op de dag van St. Michiel, dat ik dan drie dagen zouden vasten, en extraordinaire Werken van Barmhertigheid doen: Nu, voegde hy 'er by, is de Stad de onze ik leve nog dus ben ik verplicht als een eerlyk man aan Ons Heer myne belofte te houden; dat Vasten zal ik op zyn tyd doen, en het werk der Barmhertigheid meene ik nu aan u bewezen te hebben met u 't leven te sparen, dewyl dat 'er niets beter is als het leven; en ik oordeele, dat myn goed werk des te groter is, *om dat gy een Minister, en een Leeraar zyt van dat Volk dat vervloekt is.* Ik antwoorde, dat hy zekerlyk eene grote weldaad aan my bewezen had; hy verplichte my om altoos daaraan te gedenken, en verzogt my God voor hem te bidden, en was zo blyde over die weldaad, welke, hy aan my gelegenheit hadde gehad te bewyzen, dat hy my verscheidenmaal om den hals viel, en kuste, zeggende: *Myn Heerr, ik merk u niet aan als een bloot mensch, maar als Ons Heer, aan wien ik deze weldaad bewezen hebbe:* en waarlyk *Pierre Gosselier*, zo wierd myn Sergeant genoemd, was myn Bescherm-Engel, zonder wiens hulpe ik niet gered zoude zyn geweest, na dn mens gesproken. Eindelyk quamen wy door de Waterpoort aan het Hoornwerk van Bekaf, waarop het Regiment van Beauvoisis, waar onder myn Sergeant was, lag; zoo als wy aanquamen raafden de Soldaten geweldig, maar wy waren nauwlyks in het Regiment, of alles hield op, en de menschelykheid quam weder boven: elk en een iegelyk quam na ons toe, de eene bood Jenever, de andere Brandewyn aan, en sommige gaven aan de drie uitgeplunderde Domestiquen, broeken en koussen, andere wederom wat anders.

Myn Sergeant verhaalde daar aan de Officiers, dat hy den Generaal had zoeken te vangen, en beriep zig op my, als zyn getuige, vertonende tot bewys de Slaaplakens, enhet Quispeldoor, waar over verscheidene aanmerkingen vielen, omdat niemand wist waartoe het diende. Verscheidene Officiers van dat Regiment waren zeer vriendelyk, onder anderen sprak een zeker Kapitein met my overde Religie, vertonende my een anderen Kapitein, die hy zeide van myn Religie te zyn, dog dat hy het niet gaarn wilde weten; ik antwoorde hem, of het dan wel zeker was? ja zeide hy wel ter deeg, want hy is uit de Sevenses. Hy riep daar op den anderen, en zeide tot hem, zie daar een Minister van uwe Religie. Ik voorspelde my veel goeds van dezen Kapitein, maar ik bedroog my, die man was al te vreesagtig, en, de menschen vreze belette hem waarschyglyk my eenige blyken van liefde te geven; trouwens hy maakte zig van ons weg, zo gauw als hy konde, waardoor ik niet weinig geërgerd, en ter nedergeslagen wierd, Dog de goede God gaf my terstond daarop een byzondere vertroostinge, waardoor ik niet weinig gesterkt en vertroost wierd, een gemeen Soldaat komt toelopen, dewyl ik met de Officiers sprak, en vroeg my in de tegenwoordigheid, van de Officiers, en van vele andere Soldaten, die daar rondom stonden: *Myn Heer, zyt gy een Gereformeed Predikant?* Ik antwoorde hem *ja* daarop: hy viel my terstond om den hals, zeggende: Ik ben ook Gereformeed, ik ben uit Languedoc; ach! myn Eerwaarde Vader, myn lieve Minister, wat kan ik u doen tot verquikkinge en vertroostinge ? wat zal ik u geven? Ik bedankte dien regt eerlyken man voor zyne liefde, en wierd door die ontmoetinge zo opgebeurt, als of my God een Engel uit den Hemel tot vertroostinge had toegezonden: Ik stelde de openhertige belydenisse van die gemeene man, die alles te vrezen had, tegen het lafhertige gedrag van

de Gereformeerde Kapitein, en was over dit geval wonder wel in myn schik.

Ik zag daar ook, hoe de Soldaten de buit deelden, en verruilden, en hoe zy Citsen, Katoenen en Linnen partageerden:

Ook wierden my door een Kapitein vertoont 2 Zilveren Soupe lepels, door hem van een Soldaat gekogt voor 12 schellingen; hy vroeg my na het wapen dat daarop stond, maar ik had redenen om het hem niet te zeggen.

Wanneer ik my hier een wyl tyds opgehouden had, ging ik tot boven de Poort van Bek-af, daar ik verscheidene Soldaten en Officiers Tabak zag roken, waaruit ik oordeelde, dat het Duitschers moesten zyn, met welke ik dagt beter te kunnen spreken: Edog het waren Granadiers van 't Koninglyke Regiment van Lotheringen, deze droegen zig heel beleefd en vriendelyk tegens my, boden my Brood, Wyn en Tabak aan, verscheidene Soldaten lieten my haar geld zien, dat zy niet kenden, ik moest hun zeggen, hoe veel elk stuk Hollands in Frans geld was; zy bewezen my voorts alle vriendschap, een Soldaat bood my een tros rype Druiven aan; een ander bood my een Hollands Boek in 4to. met pl. zynde de Chirurgicalen Werken van *van Solingen*, zeggende kent gy dat Boek, ik zeide ja, hy antwoorde my daarop, mag ik de eere hebben, om u daarvan een present te doen, ik nam het aan en bezit het nog tegenwoordig.

Het eenigste dat my daar ontroerde, was, dat. ik opziende zag, dat de meeste, Hollandse Granadiers mutsen op hadden, waarop de wapens of namen van de Hollandsche Overstens of Regimenten stonden.

Maar dat my 't meeste ontstelde, was een allernaarste en beweenswaardige vertoning, welke my daar voorquam; ik zag uit de Waterpoort uitkomen een getal van 60 a 80 arme en ongelukkige Bergenaars, meest alle naakt; de eene bekleed met een zak, de andere

bedekt met een mat, of met andere slegte dingen, blootshoofds en barrevoets, trappeelende in den slyk en nat wordende van den regen. Hoe hardvogtig ik anders in alle ongevallen geweest was, hier was ik geen meester van myne hertstogten, de tranen biggelden my langs de wangen af, en myn hert schreide van droefheid: de Lothingse Officiers zогten my te vertroosten, zeggende: *Myn Heer, gy moet u uw ongeval zo niet aantrekken, gy zyt nog al gelukkig geweest, uw leven is behouden.* Ik antwoorde: *Myn Heeren, 't zy verre van my, dat ik over myn eigene lotgevallen zoude scbreijen, ik bebbe groote redenen, om de Goddelyke goedheid te erkennen, maar het gezicht van die ongelukkige menschen treft my zo, dat ik van myne hertstogten geen meester ben; wie kan zig van tranen onthouden, die zo vele ongelukkige en elendige voorwerpen voer zig ziet; dog zy antwoorden, dit is zo het lot van den Oorlog.*

Ondertusschen dat ik my hier nog ophield, hoorde ik agter my een trom roeren, en omziende zag ik dat het Regiment van Beauvoisis, waar ander myn Sergeant was, van de Wal afmarcheerde, met de Collonel aan 't hoofd; dit was dezelve die ik eerst in de Steenbergsche straat had aangetroffen, namelyk de Heer Lugeac: Ik begaf my terstond derwaards, en nam de vryheid den Colonel te vragen, *waar by henen ging;* hy antwoorde, *na de Camp:* ik verzogt mede te mogen gaan; dog hy gaf my ten antwoord, *dat ik in de stad moest blyven;* en myn herhaald verzoek telkens afslaande, zeide eindelyk, *dat hy voor my zoude zorgen:* Hy wat voortgereeden zynde, sprak met drie Officiers, die voor de barakken zaten; waarna hy my beleefdelyk met het afnemen van zyn hoed groetede. *Als* nu het Regiment ter Stad was ingetrokken, quamen de drie Officiers by my op de Wal, en ordonneerden my hen te volgen; waarna zy my deden nederzitten ter plaatse daar zy gezeten hadden: hier gaven zy my een klein koud

gebrade hoentje en een stuk brood: hier van iets genuttigt hebbende gaf het over aan dien Domesticq, die wegens zyne blessures nog dodelyk zwak was: de Officiers dit ziende, deden aan de drie Domestiquen Kaas en Brood geven, en belasteden my goeds moeds te zyn; onthalende my verder op Bourgonje Wyn, en dat ik daar dog van moest drinken, dat die Wyn goed was voor alle de alteratien, die ik uitgestaan had. Deze drie Officiers waren Kapiteins; nog jong, maar by uitnemenheid vriendelyk en beleeft.

Ten laatsten zeide een van de drie, dat ik hem volgen zoude: ik vroeg hem, waar heen hy voornemens was my te brengen? hy antwoorde in de Hoofdwagt, daar zult gy zeker zyn.. Ik volgde hem, en passerende 't huis van Mevrouw Faure, waar ik by zyn Hoogheid gelogeert had, verzogt ik hem, om daar eens in te mogen gaan, om te vernemen, hoe het daar nu gestelt was: Daar vond ik alles verwoest, men ging door de Veeren en Pluimen van de opgesnedene beddens tot aan de knie, ik vond daar nog een en andere Boeken, Resolutien en Ordres, en daar onder ook eenige van myne Schriften, welke ik opzamelde, en in een open Koffertje dede, dat my toebehoort had, en nu ledig was: Ik liet het door myn oppasser medenemen, en ging met de Kapitein na 't Marquisen Hof, daar in de grote zaal de Hoofdwagt was, alwaar hy my aan den Officier van de wagt overgaf en aanbeval. Ik bedankte hem voor zyne vriendschap en liefde, en ging de zaal eens rond, om te zien wat gezelschap ik daar had, ik vond daar in de 70 a 80 Burgers, Burgersvrouwen, zo Roomse als Gereformeerde, alle genoegsaam naakt, en ontbloot van alles, de een beefde van de koortse, de ander trilde van de koude, ook vond ik daar sommige geblesseerde, en gevangene Soldaten, en onder die de Heer d'Abbadie, Kapitein in 't Regiment van Deutz, die dodelyk agter aan 't hooft, en aan het dikke van zyn been gequest was: ik trad na hem toe, en beklaagde zyn

ongeluk, hy lag daar op wat stroo, en was in een erbarmely-ken staat. Voorts waren wy daar veilig, maar hadden gebrek van alles; myn oppasser haalde eenige Tabakspypen op, en vergaderde van de straat uit de slyk eenige Tabaksbladeren, die uit het Magazyn over de straten verstroit lagen, welke ons wonder wel in die omstandigheid te pas quamen: Ik sliep 's nagts op de steenen vloer onder de Soldaten en arme gevangene. Hier zynde zag ik mynen gespaarden schat na, en bevond dat ik omtrent 15 gl. aan sesthalven ryk was, ik dankte 'er God voor, en was blyde, dat ik daardoor gelegenheid had met een kleintje aan dezen en genen in die uiterste nood wel te doen; ik gaf aan deze en die eenig gelt om na myn waarde Amptgenoten te vernemen, maar kreeg er geen genoegsaam en zeker berigt van; ook heb ik behalven andere de Heer Baron van Dieden van Furstenstein, Colonel in 't Regiment van Waldek, die dodelyk gequetst en van alles berooft was, daar mede in zyne elende verquikt, en hem, gestorven zynde, door middel van eenig gelt op de Wal doen begraven: zyn Chirurgy-Major, de Heer Reuter, die niets als een oude faly om zyn naakte lichaam had, gaf my die elende te kennen, en verzogt myn hulp ⁶¹). Des anderen daags, zynde Zondagden 17 Sept, quam de Heer Generaal Löwenthal 's namiddags de stad bezien, en gaf aan de Heer Graaf van Bled, thans Commandant van de Stad, eene visite op het Marquisen Hof. Ik nam die gelegenheit waar, en sprak zyn Excellentie in 't Hoogduits aan, verzoekende een Pasport na Tholen of na Holland: hy beloofde my die ten eersten te laten bezorgen; Onder zyn gevolg bevonden zig twee

⁶¹ Onder andere voorbeelden van wreedheid is ook geweest een ongelukkig Officier, die gebelsseert, en in een Burgerhuis gebragt was, daar van de Franschen, met verscheidene steeken doorwond, naakt uitgetogen, en op de vloer in de veeren geworpen is, daar gelegen heeft in de grootste pynen in zyn bloed tot 's Woensdags, wanneer hy gevonden is, en daarop kort gestorven.

Heeren, die hy zeer vriendelyk toespraken, en na de Predikanten der Stad, en in 't byzonder namyne lotgevallen vraagden, my daarop hare Goudbeurzen voor den dag halende, iets aanbiedende, waar voor ik dezelve bedankte, my alleen recommanderende in hare gunst, waarvan zy my verzekerden: Deze Heeren waren de Graaf van Rantzau, en de Graaf van Schmettau, beide Colonels in dienst van de Koning van Denemarken, Neven van de Generaal van Lowenthal, hier gekomen, gelyk zy zeiden, om de belegeringe te zien. Voorts verzogt ik denzelven Zondag nademiddag den Officier van de Hooftwagt, om door de Stad eene wandeling te mogen doen: Hy stond myn verzoek toe, en gaf my een Soldaat mede ⁶²), dus ging ik uit het Marquisen Hof met eenig gezelschap, waaronder de Heer Majoor Geertsma, Generaal-Adjutant van de Heer Generaal Lewe was, na de Bospoort, en van daar over de Borstwering na de Woudse poort, en zag dus de regte gesteltheit van alles.

Van de Woudse poort door de Zuivelstraat gaande, hoorde ik het geluid als van een slaande klok, waarover ik my zeer verwonderde, ging daarom in de afgebrande Kerk, en vernam dat de Franschen boven in den toren doende waren, om de Klokken, welke niet gesmolten waren, in stukken te slaan, en na beneden te werpen..... Hier zag ik by die gelegenheit het allergruwelykste en yslykste gezigt, dat menschen oog ooit kan aanschouwen, de Grafkelders en Graven

⁶² Dit geschiede zo om te beletten, dat ik niet vlugte, als ook om my te beveiligen tegens de Plunderaars, want des Saturdaysavonds was, het plunderen wel verboden, maar 't hield egter niet op. Des Zondags reed een getal van wel 80 Ruiters door de Stad om het te beletten; dog als die voorby waren, dan begonnen de Soldaten wederom haar werk, 's namiddags reden de Ruiters in verscheidene kleine partyen, dog al mede vrugteloos; dog des Dingsdags wierden overal op de straten posten uitgezet, en dus kon men zeggen, dat doe het plunderen eerst ophield.

waren opengebrouen, de doodkisten daaruit gehaalt, geheel en halfvergane doode lyken lagen op de vloer geworpen uit de doodkisten, de assche was zelfs omgewroet: mogelyk dat de vyanden, die nog levenden nog doden spaarden, van gedagten zyn geweest, dat in die lykbusen schatten verborgen waren ⁶³). Ik ging met schrik en ontsteltenisse van daar. Op de Markt komende, zag ik eenige Meubilaire Goederen op de grond leggen, en daaronder ook. een menigte van Boeken, ik kocht eenige van dezelve voor weinig geld, waarop my een kostelyke Folio Bybel met kaarten en platen te koop wierd aangeboden, welke ik kocht voor 16 sesthalven, en ze na de Inruiming der Stad aan de regte eigenaresse weder hebbe ter hand gestelt: met die kleine Bibliotheek keerde ik wederom na 't Marquisen Hof, myne gevangenis; ik had dien dag, als mede de volgende Maandag verscheidene byzondere gesprekken met allerlei Officiers over verscheidene stoffen.

Des Dingsdags morgens wierd de Kapitein d' Abbadie slegter, hy verklaarde my dat zyn einde naby was, en verzocht my dat ik een Gebed voor hem doen zoude, het welk ik eindelyk in tegenwoordigheid der geheele Wagt dede, met een harde en duidelyke stemme, zonder dat my iemand daarin stoorde, of verhinderde; ik hoorde alleen een Soldaat agter my tegens eenen anderen zeggen, *hy doet zyn werk*. De Kapitein stierf eindelyk, en wy begroeven hem; hy had gedurende al dien tyd maar een klein kommetje Soup gehad, 't welk ik met veel moeite en twisten voor hem gekreegen had; op die zelve wyze had ik voor de andere gevangene ook wat brood gekreegen; dog ik zelfs heb

⁶³ Ik heb daarna gezien, dat zy in Secreten en putten geklommen waren, en met yzers onderzochten, of er ook iets in verborgen was. Na onze wederkomst hebben wy #og doode lyken, die uit de Graven gehaalt. Yaren, in de Kerk gevonden.

in die dagen niets gehad, en wilde van zulk slag van onbarmhertige menschen niets vragen.

Dien zelven dag komt myn Collegie Do. *Jac. Adr. Folker* by my in de Hoofdwagt; wy omhelsden malkanderen met blydschap, en vertroosten malkanderen in onze elende. Een Roomse jonge Dogter, welke met andere in een kelder was verborgen geweest, bragt my van zelfs twee Boterhammen; welke ik met dankzegginge aannam, en daarvan eene aan myn *Collega Folkers* gaf, zeggende, *zie daar Collega, God heeft my een zegen toegezonden, daar is de helft.*

Ik ontving dien voormiddag myn Pasport van de Heer Generael Löwenthal; de bovengemelte jonge Dogter bezorgde my pennen, papier en inkt, en ik stelde dit navolgende Request op aen de Heer *Generael Löwenthal*.

*A son Excellence Monseigneur le Comte de Löwenthal
Le sousigné Ministre de l'Eglise Reformée de Berg op Zom à
l'honneur de remercier très humblement votre Excellence pour le
Passeport, lui accordé afin de pouvoir ce retirer pour quelque temp
en Hollande, Promettant que sitôt qu'il seroit un peu retabli de
revenir, selon son Engagement pour remplir tous les devoirs de son
Ministre.*

*Et comme la Ville de Berg op Zom à été obligée de se soumettre aux
armes Victorieuse de sa Majesté, sans Capitulation sous la conduite
de vôtre Excellence, Le Suppliant prie très instamment, qu'il lui
plaise d'interceder aupres de sa Majesté, que la Ville puisse
conserver la liberté de la Religion Reformée telle qu'elle à été
practiquée ici, & de vouloir en Confirmer gracieusement les droits, &
prérogatives, & que le Suppliant avec les Confrères tant de la Ville,
que du plat país, il leur soit permis de pouvoir retourner chacun à*

son troupeau, & sa fonction, & puissent jouir de leurs pensions, & Gages comme ci-devant ⁶⁴).

Ik heb na verloop van zes weken na Bergen op den Zoom geschreven, maar tot antwoord gekregen, dat myne tegenwoordigheid niet vereist wierd, dewyl dat 'er geen menschen van den Gereformeerden Godsdienst waren.

Wat myn *Collega Folkers* betref, die was op den 16 September, des morgens vroeg in zyn huis overvallen deerlyk mishandelt, naekt uirgeschud, geslagen, en met de bladen, uit zynen groten Bybel gescheurt, in zyn aengezigt geslagen, en na lang naekt geweest te zyn; had hy eindelyk een slegte deken by toeval gekregen, en daer mede zyn naekte lichaern bedekt, tot dat hy van een Officier van 't Regiment Royal Corse, een hembd, oude broek, kousen en schoenen kreeg.

⁶⁴ Aan zyne Excellentie, Myn Heer den Generaal Graaf van Löwenthal. De ondergeschrevene Predikant van de Gereformeerde Kerk van Bergen op den Zoom, heeft de eere uwe Excellentie zeer ootmoedig te bedanken voor de Pasport hem toegestaan, om zig voor eenigen tyd te retireren na Holland, belovende zo haast hy zig wat herstelt zal hebben, wederkeeren volgens zyne verbindtenisse, om te vervullen alle deelen van zynen dienst. En dewyl de Stad Bergen op den Zoom gedwongen is geweest haar te onderwerpen, zonder Capitulatie, aan de Zegepralende Wapenen van Zyne Majesteit, onder de bestieringe van uwe Excellentie, zo verzoekt de Suppliant zeer ernstig van te willen interdiceren by Zyne Majesteit, dat de Stad mag behouden de Vryheid van den Gereformeerden Godsdienst, zo en diervoegen als dezelve hier geoeffent is, en daarvan de Regten en Prerogativen te willen bewaren, en dat de Suppliant met zyne Medebroederen, zo van de Stad, als van het platte Land, verlof mag hebben, om te kunnen wederkeeren elk na zyne Gemeente, en zyne Bedieninge, en dat zy mogen genieten hare Tractementen, als van te voren. &c

Des Dingsdags nademiddag verliet ik myne gevangenis, gaande met myn oppasser, dragende de Boeken en Papieren na de Haven, al waar zyn Excellentie de Heer Generaal Lewe, die dodelyk aan de Rodeloop te bed lag, en Krygsgevangen was gemaakt, gelogeert was.

Aan de Haven komende, wierd ik door een Rooms Burger, en Inwoonder dezer Stad, aangeranst, die myn Boeken, in de haven wilde werpen, zeggende, weg met dat vervloekte, en verdoemde goed in 't water, dat komt hier nu niet meer te pas: Ik gaf hem daarop zodanig antwoord, dat hy de moed niet had my myne Boeken te ontweldigen; dezc insolentie viel my harder, als al 't gene dat ik van de Franssen geleden had.

In myn nieuw Logement, had ik door de goedheit van zyn Excellentie de Heer Generaal Lewe eten en drinken. Hier zynde wierd ik ontboden van de Heer van Dokkum, Kapitein. in 't Regiment van Deutz, om by hem in 't Hospita! te komen, alwaar dezelve dodelyk geblesseert lag, edog 't Hospital nu met een Franse wagt bezet was, ging ik na de Commandant, de Graaf van Bled, om daartoe verlof te vragen, maar konde terstond geen gehoor krygen; hy gaf my eindelyk daartoe verlof, maar als ik in 't Hospital kwam, was de Kapitein al na Antwerpen getransporteert, zo dat het my zeer leed dede, dat ik geen gelegenheid gehad hadde, hem te spreken. Wanneer ik tegens den avond uitging, om myn Collega Do. Folkers te bezoeken, ontmoet ik op straet 10 a 12 Officers, die my over 't een en 't ander ondervroegen: onder dezelve was er een, welke ik uit zyne kleeding mede voor een Officier aanzag, die sloeg my voor met hem een wandeling te doen, 't welk ik aennam; toen wy alleen waren, zeide hy: ik heb van Saturdag morgen af alle moeite gedaen, om u te vinden; ik ben sedert dien tyd dagelyks in de Stad geweest, om na u te vernemen, en was nu eindelyk onderrigt geworden van uwe verblyfplaats; ik ben blyde, zeide hy

verder, dat ik u hier aantreffe; ik kome om u myn dienst aan te bieden, om u te helpen waar ik kan en mag; en hy voegden'er by, waar zyn uwe Collegen? Ik antwoorde, zy zyn uit de Stad behouden gekomen, uitgezondert myn oudste Collega, die in een nare toestand is; hy zeide daarop, brengt my terstond by hem, ik vroeg hem daarop: Myn Heer, wie zyt gy? hy antwoorde, ik ben uw broeder, ik ben ook een Gereformeerde Predikant; Ik omhelsde hem met veel blydschap, en bragt hem aan 't huis van myn Collega, die niet weinig over dit voorval verwondert was, en zig over die aangename ontmoeting met my verblyde. Deze liefderyke Heer wierd genoemt G. L. Lyomin, en was Gereformeerde Predikant in 'het Zwitserse Regiment van Courau Chantre. Wanneer hy in zyn Regiment was, mogt hy Predikants kleederen dragen: maar buiten 't zelve was hy genoodzaakt als een Politiek of Militair gekleed te gaan: hy bezorgde terstond uit het Franse Leger aan myn Collega eenige eetwaren, hy bewees my zeer wele diensten en vriendschap, dat ik aan hem oneindige verpligting heb, en zyne liefde noit zal vergeten: hy deed my, ook een nieuw hembd present, dat hy voor my in een winkel in de Franse Armee gekogt had. Myn Collega Folkers had inmiddels in zyn huis gekregen sommige Officiers van 't Regiment Royal Corse; welke aan hem vele beleeftheden bewezen: edog een Frans Ingenieur was oorzaak, dat die goede Corsen delogeerden, want hy nam zyn intrek in 't huis van Do. Folkers, en maakte uit zyn beste keuken een Paardenstal, en uit zyn best vertrek een Hooi- en Stroo-Magazyn; en wanneer Do. Folkers daar iets tegensprak, dreigde hy hem met zyn Sabel het hoofd te klieven, 't welk ook geschied zoude zyn, indien hy niet onder den hals van 't paard gedoken, en alzo het gevaar ontweken was. Myn Collega my daarop ontbiedende, gaf my zyn wedervaren te kennen: Ik ging daarop na de Heer Graaf van Bled, Commandant dezer Stad welke de Groot-

Major de Heer Marquis van St. André, met my derwaards zond, om den Ingenieur tot reden te brengen; ik was nauwlyks vertrokken, of Do. Folkers moest zyn wraak ondervinden, dewyl hy dezelve deerlyk sloeg, ter aarde wierp, met voeten trapte, en met het hoofd tegens de muer stiet: Ik klaagde al wederom by de Heer Graaf van Bled, dog 't was van weinig uitwerking: Eindelyk ging ik na 't Hoofquarters by zyn Excellentie de Heer Graaf van Löwenthal, en dede daar myn klagten; voorts sprak ik hem zelfs wat vrymoediger aan, verklaagde hem daarop by den Directeur; al 't welk eindelyk dat gevolg had, dat hy berouw kreeg, Do. Folkers om den hals viel, om vergiffenis bad, met betuiging van zyn opregt berouw, en dat hy daarvan ook blyken zoude geven, gelyk hy ook gedaan heeft, daar hy naderhand het huis wel bewaart, en 't nodige herstelt heeft.

Ondertussen waren wy van dag tot dag in overleg, hoe wy best en veiligst uit de Stad zouden komen; dog welke middelen wy daartoe aan de Graaf van Bled, en aan andere voorsloegen, alles was te vergeefs. De Heer Lyomin bood my aan een paard te zullen geven; maar dit kende ik niet aannemen, dewyl ik zonder myn Collega Folkers niet wilde vertrekken. Ik ging zyn Excellentie de Generaal Löwenthal in de Armée wederom opwagten, en verzogt middelen te mogen hebben, om zeker weg te komen, maar verkreeg niets, ik hield te gelyk aan om schriftelyk appointement te mogen hebben op myn ingeleverd Request, maar ik ontsing geen andere, als mondelyke verzekeringen. Ik was daar aan 't Hoofquarters lang opgehouden, en moest by 't vallen van den avond uit de Franse Armée wederom na de Stad gaan. Ik was in duizend vrezende voor de Voleurs, en voor allerley quaad volk; egter quam ik in den avond gelukkig, en behouden wederom in de Stad aan, tot grote blydschap van myn Collega, en van andere die over myn lang uitblyvenzeer bekommert waren.

Eindelyk wanneer wy niet meer wisten te bedenken, hoe wy zouden weggkomen, bedagt de Heer Jaques le Jeune, thans Ontfanger-Generaal van de Postery van Holland in 's Gravenhage, die by de Overrompeling der Stad ook in vele gevaren geweest was, en grote schade had geleden, een middel: zyn Wel-Edele zond een Expressen na Antwerpen, ontbood van daar geld, en twee Koetsen, welke des Saturdags den 23 Septemb. te Bergen aanquamen; in een van welke zyn Excellentie de Heer Generaal Lewe, met de Heeren Geertsma, Coenders en Iddikkinga gingen zitten, en in de andere had de Heer le Jeune de goedheid myn Collega Folkers, en my mede te nemen; wy wierden geëscorteert van eenige Ruiters, die ons tot Rozendaal zouden brengen: Zo drawy buiten de Poort der Stad waren, omhelsden wy malkanderen met blydschap, en met traanen, en quamen denzelven avond door Rozendaal, en den Oudenbos te Zevenbergen, van daar vertrokken wy den 24sten September na de Moerdyk, daar Scheep gegaan zynde, quamen wy des nademiddags omtrent vier uren, als de Kerk uitging, te Rotterdam aan, alwaar Do Folkers, en ik, onn den toevloed van menschen te ontgaan, ons begaven na het Logemènt de Marechal de Turenne, alwaar ik den Heer Chalmot, Kapitein in 't Regiment van den Graaf van der Lippe, vond, welke my zeer edelmoedig eenige Ducaten ter leen aanbod, waar voor ik dien Heer bedankte, om dat ik zo digt by 's Gravenhage was, daar ik wel gelegentheid zoude vinden om het noodige te bekomen; ook bewees ons Monsieur Gébels in de Marechal de Turenne weldadigheid, ons voor niet logerende.

In 's Gravenhage gekomen zynde, hadden wy gehoor by Zyne HOOGVORSTELYKE DOORLUGTIGHEID, den HEERE PRINCE VAN ORANGE, Glorieuser Gedagtenisse, door wiens veel-vermogende Voorspraak, wy van Haar Edel Mogende de Heeren Raden van Staten, benevens de gevluichte

Predikanten, de continuatie van onze Weddens verkregen, wordende Do. Jakobus Adrianus Folkers, uit confideratie van zyne geledene ongemacken, en aankomende hooge Jaren, *Emeritus salvo honoré, & Stipendio* verklaart van hunne Edel Mogende de Heeren Raden van Staten der Vereenigde Nederlanden, op recommandatie van wylen Zyne HOOG VORSTELYKE DOORLUGTIGHEID, den HEERE PRINCE VAN ORANGE.

Na de Inruiminge der Stad door de Franschen, aan Hare Hoog Mogen de, de Heeren STATEN GENERAAL, op den 7 December 1748 zyn wy na onze Standplaatse wedergekeert, en hebben daar onzen Predikdienst wederom begonnen. Ik predikte by die gelegenheid in de Fransche Kerk, die geheel en al reddeloos was, over Zach. I: r 6. *Daarom zeid de Heere alzo, Ik ben tot Jerufalem wedergekeert met Ontfermingen, myn Huis zal daarom gebouwt worden, spreekt de Heere der Heirschbaren, ende het Rigtsnoer sal over Jerusalem uitgestrekt worden.*

Zynde de dag van den 7 December door haar WelEdele en Agtbare de Heeren van de Regeringe der Stad Bergen op den Zoom tot een Dankdag verordineert, om vervolgens jaarlyks, en altoos, God op dien dag plegtiglyk te danken voor onze Verloffinge en Herstellinge.

E I N D E.